

“พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้เปี่ยมด้วยเมตตา และเป็นแสงแห่งปัญญาแก่ครอบครัว”

สารณี ขาวดี¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งวิเคราะห์คุณธรรม(การบำเพ็ญบารมี)ของพระโพธิสัตว์ในฐานะสมาชิกหนึ่งของครอบครัวในอรรถกถาชาดก มีคำถามวิจัยว่าคุณธรรมสำคัญข้อใดที่พระโพธิสัตว์เมื่อดำรงตนในฐานะบิดา สามี บุตร พี่ น้อง หรือในฐานะญาติ ใช้ นำพาสมาชิกครอบครัวล่วงพ้นจากอุปสรรคและความทุกข์ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าความเมตตาและปัญญา เป็นคุณธรรมสำคัญที่พระองค์นำมาใช้เพื่อนำพาสมาชิกครอบครัวก้าวพ้นจากอุปสรรคและความทุกข์ในชีวิต

คำสำคัญ: พระโพธิสัตว์, อรรถกถาชาดก, ความเมตตา, ปัญญา

¹ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

This research paper aimed at studying the Bodhisattva' morals as a family member in Jātaka. It was questioned that what morals the Bodhisattva practiced as a father, a husband, a son, a brother, or a cousin in order to lead the family members to overcome obstacles and sufferings. The results of the study revealed that the major moral principles were the compassion and the perfection of wisdom.

Keywords: Bodhisattva, Jātaka, compassion, perfection of wisdom

1. ความนำ

อรรถกถาชาดก เป็นชาดกที่เล่าเรื่องของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีในอดีตก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติปัจจุบัน ในแต่ละชาติที่ผ่านมา ชาติหนึ่งๆ ก็เรียกว่าชาดกหนึ่งๆ อรรถกถาชาดกมีทั้งหมด 547 เรื่อง คักคัสสิรัมมันดดา (2543: 40) กล่าวถึงรูปร่างหรือขั้นตอนในการแต่งอรรถกถาไว้ 5 ขั้นตอน เริ่มต้นจาก *ปัจจุบันวัตถุ* คือ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเป็นสาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องย้อนอดีตให้ฟังว่า เหตุการณ์เช่นนั้นเคยมีมาแล้วในอดีตอย่างไร เมื่อจบปัจจุบันวัตถุแล้วก็ถึงตอนที่สอง เรียกว่า *อดีตวัตถุ* หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต จัดว่าเป็นตัวนิทานหรือตัวชาดกแท้ๆ ก็ได้ จากนั้นก็มาถึง *ตัวคาถา* ซึ่งเป็นถ้อยคำหรือวาจาประกอบอดีตวัตถุอีกทีหนึ่ง จากคาถาก็ถึง *ไวยากรณ์* คือตอนอธิบายคำศัพท์หรือข้อความที่มีปัญหา ขั้นตอนสุดท้ายเรียกว่า *สโมธาน* หรือ *ประชุมชาดก* คือ แจกตัวบุคคลในเรื่องหรืออดีตวัตถุว่า ใครกลับมาเกิดเป็นใครในชาติปัจจุบัน

จากองค์ประกอบทั้ง 5 ส่วนในอรรถกถา ส่วนสำคัญที่สุด คือ ตัวนิทานหรือตัวชาดกแท้ๆ ในอดีตวัตถุ เพราะเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติที่ผ่านมา มี “หัวใจ” สำคัญอยู่ที่การแสดงคุณธรรมหรือบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ได้ปฏิบัติในชาตินั้นๆ ว่าได้สั่งสมหรือเติมเต็ม “บารมี” แห่งตนให้สมบูรณ์อย่างไรบ้าง ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติปัจจุบัน ซึ่งแต่ละชาติอาจถือกำเนิดเป็นมนุษย์เทพเทวา รุกขเทวดา ครุฑ นาค เนื่อ ปลา ปักษา วานร ภูษณทัณฑ์ ฯลฯ แต่ไม่ว่าจะกำเนิดเป็นสิ่งใด สิ่งที่มีมาควบคู่กับบทบาทนั้นๆ คือ “คุณธรรมความดี” ทั้งนี้แม้ในบางชาติพระโพธิสัตว์จะไม่ได้อยู่ในฐานะตัวละครเอกของเรื่อง เป็นเพียงแค่ผู้สังเกตการณ์ แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งเห็นได้ว่า “บทบาทของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้สังเกตการณ์เป็นหนทางหนึ่งของการบำเพ็ญปัญญาบารมี โดยการเรียนรู้เพื่อเข้าใจโลกและชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งมวล เกิดความรู้ทั่วทั้งสมุญจพร้อมแห่งวิถีโพธิสัตว์” (พิสิทธิ์ กอบบุญ, 2552: 185) ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของตัวละครพระโพธิสัตว์ในเรื่องน่าจะเป็นส่วนกำหนด “การแสดงคุณธรรมหรือบารมีแห่งพระโพธิสัตว์” โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกำเนิดเป็นมนุษย์ และเป็นส่วนประกอบ หรือ “องค์ประกอบ” ของครอบครัว ในฐานะบิดา สามี บุตร พี่ หรือ น้อง น่าจะมีความ

เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ไม่มากนักน้อยกับคุณธรรมที่แสดงในพระชาตินั้นๆ อาทิ เป็นผู้ใช้ปัญญาสอนบุตรในฐานะพ่อ เป็นผู้แก้กฏภรรยาในฐานะสามี หรือเป็นผู้ทำทเวทีก่อกู้พการีในฐานะบุตร เป็นต้น

2. แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์กับการบำเพ็ญบารมี

“พระโพธิสัตว์” หมายถึง ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต แต่ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ในระหว่างที่ยังไม่ตรัสรู้ก็ต้องบำเพ็ญบารมี หรือ*คุณงามความดี* เมื่อบารมีเต็มเปี่ยมจึงจะตรัสรู้ (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2524: 35)

ความคิดเรื่อง “การบำเพ็ญบารมี” ของพระโพธิสัตว์ ปรากฏให้เห็นทั้งในชาดก อปทาน พุทธวงศ์ แต่ในจริยาปิฎกชัดเจนที่สุดในการกำหนดหัวข้อธรรมะกับพระชาติให้ลงรอยกัน” (ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, 2523: 288) โดยในคัมภีร์จริยาปิฎก ได้มีการแบ่งการบำเพ็ญบารมีออกเป็น 3 หมวด หรือ 3 วรรค อย่างชัดเจน เริ่มต้นที่ “อถลิวรรค” (ชาดกเรื่องที่ 1-10) เน้นการบำเพ็ญทานบารมี และมีการไล่ระดับการบำเพ็ญทานตั้งแต่การบริจาควัตถุทาน (ทรัพย์) ไปจนถึงการสละเลือดเนื้อและชีวิต หมวดต่อมาชื่อว่า “หัตถินาควรรค” (ชาดกเรื่องที่ 11-20) เน้นการบำเพ็ญศีลบารมี และส่วนสุดท้ายซึ่งมีจำนวนเรื่องมากที่สุด คือ 35 เรื่อง เรียกว่า “ยุธัญชยวรรค” เน้นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี และอื่นๆ ซึ่งทั้ง 35 เรื่องในจริยาปิฎก เน้นให้เห็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งถือกำเนิดเป็นมนุษย์ นาค ช้าง กระบือ มฤค กระต่าย ฯลฯ อย่างชัดเจนมาก

คำว่า “บารมี” นักวิชาการได้นิยามความหมายไว้หลากหลาย อาทิ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี(2524: 14) ทรงแปลว่า “ความเป็นเลิศ, ความเต็ม (completeness) หรือความสมบูรณ์แบบ(perfection) ประกอบด้วย คุณธรรม 10 ประการที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี” ส่วนประพจน์ อัครวิรุฬหการ (2546: 163) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อบำเพ็ญ” ว่า “บารมี” หรือ “ปารมีตา” ถือเป็น โพธิสมภาร คือ เครื่องมือนำไปสู่ “โพธิ” เป็น พุทธการกรรม หรือพุทธกรรม คือ ธรรมะที่ทำให้บุคคล ผู้บำเพ็ญเป็นพระพุทธเจ้า เป็นโพธิปาจนธรรม คือ ธรรมะที่ทำให้โพธิเจริญเต็มที่ คำเทียบเหล่านี้

แสดงว่า หมวดธรรมที่เรียกว่า บารมีเป็นไปเพื่อโพธิหรือเป็นของที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญโดยเฉพาะ หรือหากแปลตามไปในคัมภีร์อปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก “บารมี” หมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญเพื่อนำไปสู่การบรรลุโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือ อาจกล่าวได้ว่า เป็น “หนทาง” ไปสู่ “ผลสุดท้าย” คือ “โพธิญาณ” และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติก็ได้ แต่เป็นหนทางเฉพาะ พระโพธิสัตว์ (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2524: 35) กล่าวโดยสรุป “บารมี” หรือ “ปารมิตา” จึงน่าจะหมายถึง หนทางนำไปสู่ “โพธิ” ซึ่งหมายถึงความเป็นเลิศ, ความเต็ม หรือความสมบูรณ์แบบประกอบด้วยกำบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมีเป็นสำคัญ และไม่ใช่สิ่งใครจะปฏิบัติก็ได้ แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์เท่านั้น

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า คำว่า “บารมี” และคำว่า “คุณธรรม” ที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้น มีความหมายสัมพันธ์กันอยู่ กล่าวคือ “คุณธรรม” มีความหมายกว้าง และครอบคลุมคำว่า “บารมี” ด้วย อีกทั้ง คำว่า “คุณธรรม” กับ “บารมี” ตามที่นักวิชาการได้กล่าวไว้ ก็แสดงนัยยะของการสอนคุณธรรมที่ต่างระดับ และมีจุดมุ่งเน้นที่ต่างกันอย่างชัดเจน ดังที่ อาทิตย ธีรวิชัยกุล, 2552: 8) ได้อธิบายความต่างของ “ทาน” ที่เป็นคุณธรรมทั่วไปกับ “ทานบารมี” ไว้ว่า

“ทาน” มีความหมายโดยรวม หมายถึง การให้ ซึ่งเป็นธรรมะที่ขัดเกลาคามะตระหนี่ การให้ทานที่บริสุทธิ์ถูกต้องย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์อันเลิศ เป็นธรรมะสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป ส่วน “ทานบารมี”⁴ ซึ่งเริ่มปรากฏในอปทาน พุทธวงศ์ จรียาปิฎก และชาดกในขุททกนิภาย หมายถึงทานที่เป็นธรรมะข้อหนึ่งใน ธรรมะ 10 ประการที่บุคคลปฏิบัติแล้วจะบรรลุพระโพธิญาณ”

ดังนั้น ระดับหรือความเข้มข้นของการปฏิบัติ จึงสามารถช่วยแยกแยะว่าคุณธรรมทั่วไป ที่เป็นหลักธรรมะสำหรับพุทธศาสนิกชน และ “บารมี” ที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติในพระชาติหนึ่งๆ เพื่อการบรรลุพระโพธิญาณ ได้เป็นอย่างดี เช่น การบำเพ็ญ “เนกขัมมบารมี” ปรากฏชัดใน “อรรถกถาเตมียชาดก”, “ศีลบารมี” ปรากฏชัดใน “อรรถกถาภุริทัตตชาดก”, และ “ทานบารมี” ปรากฏชัดใน “อรรถ

กถาเวสสันดรชาดก” เป็นต้น เพื่อความเข้าใจตรงกัน ในบทความนี้ ผู้วิจัยจึงขอใช้คำว่า “**คุณธรรม**” ที่มีความหมายกลางๆ หมายถึง “การบำเพ็ญความดีต่างๆของพระโพธิสัตว์” ที่ปฏิบัติในฐานะเป็นสมาชิกหนึ่งในครอบครัว และหมายรวมถึง “**บารมี**” 10 ประการ ที่ทรงกระทำเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณด้วย

3. การวิเคราะห์แนวคิดของชาดกที่พระโพธิสัตว์ดำรงตนในฐานะผู้เปี่ยมด้วยเมตตาและเป็นผู้ให้ปัญหาแก่ครอบครัว

3.1 ตารางแสดงชาดกที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญคุณธรรมในฐานะผู้เปี่ยมด้วยเมตตา และเป็นผู้ให้ปัญหาแก่สมาชิกครอบครัว

การหาแนวคิดสำคัญ ผู้วิจัยวิเคราะห์จากลักษณะเรื่องและพฤติกรรมตัวละคร โดยใช้หนังสือ “พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก” ที่จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2525 จำนวน 10 เล่ม คือ เล่มที่ 3 ภาคที่ 1 - ภาคที่ 7 และ เล่มที่ 4 ภาคที่ 1 - ภาคที่ 3 ทั้ง 10 เล่ม บรรจุจำนวนอรรถกถาชาดกไว้ทั้งสิ้น 547 เรื่อง โดยเลือกนำมาวิเคราะห์เฉพาะส่วนที่เป็น “อดีตวัตถุ” เท่านั้น ทั้งนี้จากข้อมูลทั้งหมด พบที่มีเนื้อหาเน้นการแสดงคุณธรรมด้านความเมตตาและการให้ปัญหาแก่คนในครอบครัว (ที่สะสมไว้ในแต่ละอดีตชาติ) ทั้งสิ้น 71 เรื่อง ตามตารางดังนี้

ลำดับ	ลำดับอรรถกถาชาดก(อ)/เล่ม, ภาค/ เลขหน้า	ฐานะพระโพธิสัตว์ในครอบครัว	คุณธรรมหลัก/บารมีที่แสดง
1	6.อ.เทวธรรมชาดก (ล.3 ภ.1/201-212)	<u>พระเชษฐา</u> ของจันทกุมาร และสุริยกุมาร	ปัญญา (ตอบปัญหาเรื่อง “เทวธรรม” ในโลกแก่ผีเสื้อน้ำ เพื่อรักษาชีวิตน้องชายทั้งสอง)
2	7.อ.กัญฐาหรีชาดก (ล.3 ภ.1/213-219)	<u>พระราชโอรส</u> ของท้าวพรหมทัต และหญิงตัดฟัน	ปัญญา (สอนพระราชบิดาให้เห็นโทษแห่งการแบ่งชนชั้น)
3	15.อ.ขราทียชาดก (ล.3 ภ.1/256-257)	<u>พี่ชาย</u> ของนางเนื่อ และเป็นลุง ผู้มีหลานเป็นผู้ว่ายก	ปัญญา (สอนหลานเรื่องมารยาเนื่อ)

4	16.อ.ติปลัดถ มิกชาตก (ล.3 ภ.1/258- 267)	พี่ชายของนางเนื้อ และลุง ผู้มีหลานเป็น ผู้ว่าจ้าง	ปัญญา (สอนหลานเรื่องมารยาทเนื้อ)
5	58.อ.ตโยธรรม ชาตก (ล.3 ภ.2/100- 104)	บุตร ผู้ถูกบิดาปองร้าย	ปัญญา (ตอบปัญหาธรรม 3 ประการแก่ รากษส จนสามารถเอาตัวรอดได้)
6	63.อ.ดักกชาตก (ล.3 ภ.2/130- 136)	สามี ผู้มีภรรยา (นาง ทุษฏฐุมาริ) เป็นหญิง มีธรรมอันลามก	ปัญญา (สอน “ธรรมอันลามกแห่งหญิง” แก่หัวหน้าโจร), เนกขัมมะ (ออกบวชเมื่อ พร้อม)
7	84.อ.อัสสสท วารชาตก (ล.3 ภ.2/288- 292)	บิดาของบุตรเศรษฐี ผู้มีปัญญามาก	ปัญญา (สอนธรรม เรื่อง “ประตุด้านแรก แห่งประโยชน์” แก่บุตร)
8	96.อ.เตลปัตต ชาตก (ล.3 ภ.2/353- 369)	ราชบุตร ผู้ออก เดินทางแสวงหาโชค (ราชบัลลังก์)	การรักษาจิต (ไม่หลงในรูป)
9	106.อ.อุทัญจนี ชาตก (ล.3 ภ.2/405- 408)	บิดา ของบุตรผู้หลง ในการเล้าโลมของ หญิง	เมตตา และ ปัญญา (เพราะความรักลูก จึงสอนให้เห็นภัยแห่งหญิง แต่ทั้งนี้ก็ให้ลูก ได้เรียนรู้ด้วยตนเองก่อน)
10	136.อ.สุวรรณ หังสชาตก (ล.3 ภ.2/536-540)	สามี ที่มีภรรยาผู้มี ความปรารถนาใหญ่ (โลภมาก)	เมตตา (ความรักความสงสารลูกเมีย จึง ยอมสละตนให้ครั้งละชน)
11	136.อ.โคธ ชาตก (ล.3 ภ.2/561- 564)	บิดา ผู้มีลูกไม่เชื่อฟัง	ปัญญา (สอนลูกเรื่องการคบเพื่อนชั่ว แต่ลูกไม่เชื่อฟัง จึงคิดเตรียมทางหนีด้วย การทำปลอญลมนไว้งานหนึ่ง)
12	171.อ.กัลยาณ ธรรมชาตก (ล.3 ภ.3/124- 129)	ลูกเขย ที่มีแม่ยาย หุตึง	เนกขัมมะ (มีคำริว่า “ธรรมดาเสียดี เกิดขึ้นแล้ว ไม่ควรให้หายไปเสีย” เมื่อ เห็นว่ามีคนเข้าใจผิดว่าตนเองบวช พระโพธิสัตว์จึงออกบวชจริงๆ)

13	181.อ.อสติ สชาดก (ล.3 ภ.3/171- 179)	พระเชษฐา ที่มีอนุชา หุบเขาเชื่อฟังคำยุยง แต่ความเป็นผู้มี เมตตาเมื่อเห็นอนุชา เดือดร้อนที่มีศึก 7 เมืองมาประชิด ก็ ออกมาช่วยแก้ไขจน ทุกอย่างผ่านไปด้วยดี	เนกขัมมะ (ออกบวช) และ เมตตา (ไม่ ทำร้ายกษัตริย์ทั้ง 7 เมืองที่ยกทัพมา ประชิดเมือง)
14	188.อ.สีห โกฏฐกชาดก (ล.3 ภ.3/213- 215)	บิดา ผู้มีลูกที่ทำอะไร โดยไม่ยั้งคิด	เมตตา (ตกเตือน เพราะเกรงว่าลูกจะ ได้รับอันตราย)
15	193.อ.จุลล ปทุมชาดก (ล.3 ภ.3/229- 238)	สวามี ที่มีเมตตา ต่อ พระชายา แต่ พระชายาก็ไม่ซื่อสัตย์ ต่อตน	เมตตา (เพราะความรักที่มีต่อพระชายา จึงยอมอดเพื่อจะใช้เนื้อส่วนแบ่งจาก พระอนุชาในวันก่อนๆ มามอบให้อนุชา ในวันที่ต้องสละชีวิตพระชายาของตน, ปัญญา (ใช้อุบายเก็บเนื้อส่วนแบ่งจาก วันก่อนเพื่อใช้คราวจำเป็น), ทมะ (ขมจิต ไม่ฆ่าพระชายา กับชายชู้)
16	198.อ.ราชา ดก (ล.3 ภ.3/261- 265)	พี่ชาย ที่มีน้องไม่เชื่อ ฟังคำสอน ในที่สุดก็ ต้องตายเพราะคำพูด ของตนเอง/ บุตร (นก) ผู้ เตือนสติบิดา (พราหมณ์) เกี่ยวกับ พฤติกรรมของฆาตกรรม	เมตตา (เพราะรักจึงสอน และเตือนน้อง ให้ระวังเรื่องการพูด), ปัญญา (เตือนสติ พ่อเรื่องผู้หญิง)
17	199.อ.คหปติ ชาดก (ล.3 ภ.3/266- 270)	สามี ผู้มีภรรยาไม่ ซื่อสัตย์	ปัญญา (รู้ทันอุบายของภรรยาและชายชู้ อย่างทะลุปรุโปร่ง และสอนให้คนทั้งสอง รู้ว่ากำลังประพฤตินิสัยที่ไม่ถูกต้อง และเลิกทำเสีย)
18	201.อ. พันธนาการ ชาดก (ล.3 ภ.3/275- 280)	บุตร ผู้เลี้ยงดูมารดา ด้วยความกตัญญู และ สามี ผู้สละแล้ว ซึ่งเครื่องจองจำอัน ปลดไดยาก	กตัญญู (ต่อมารดา), เนกขัมมะ (โดยยอมตัดกิเลสที่ตัดเครื่อง จองจำอันปลดไดยาก อันได้แก่บุตรและ ภรรยา เพื่อการออกบวช)

19	211.อ.โสมทัตต ชาตก (ล.3 ภ.3/321- 325)	บุตร ผู้พากเพียรเรียน วิชาเพื่อกู่ตระกูลที่ ตกต่ำ และบุตรที่มี ปัญญา คิดหาทาง ช่วยให้บิดากล้าขอรับ พระราชทานโคจาก พระราชชา ด้วยตัวเอง	วิริยะ (ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน จนได้รับ ราชการในวัง), ปัญญา (คิดวิธีลดความ ประมาทให้แก่บิดาเมื่อต้องอยู่ต่อหน้า พระราชชา)
20	222.อ.จุลล นันทียชาตก (ล.3 ภ.3/389- 394)	บุตร ผู้มีเมตตาต่อ มารดาตาดอด และ ยอมสละชีวิตตนเพื่อ ปกป้องมารดา/ พี่ชาย ที่ยอมตาย แทนน้องและมารดา	เมตตา (เลี้ยงดู และสละชีวิตเพื่อปกป้อง มารดาจากพราหมณ์มานพ ผู้มีจิตใจ โหดเหี้ยม)
21	238.อ.เอกปท ชาตก (ล.3 ภ.3/460- 463)	บิดา ผู้ขอสงสยแก่ บุตร	ปัญญา (แก้ข้อสงสยแก่บุตรผู้ปรารถนาจะ รู้ว่า เหตุอย่างเดียวแต่ทำให้ได้ประโยชน์ หลายอย่าง มีหรือไม่มี และ เป็นเช่นไร)
22	240.อ.มหา ปิงคลชาตก (ล.3 ภ.3/469- 473)	ราชบุตร ผู้มีราชบิดา เป็นคนกักขฬะ หยาบ ช้า และหุนหัน มัก เบียดเบียนประชาชน	เมตตา (เมตตาพสกนิกรโดยกล่าวให้ นายประตูกลายความทุกข์และกังวลใจ)
23	248.อ.กิงสุโก ปมชาตก (ล.3 ภ.3/514- 517)	พระราชบิดา ผู้มีราช บุตรไม่เฉลียวฉลาด จนต้องกล่าวเตือนสติ	ปัญญา (สอน และเตือนสติให้ราชบุตรทั้ง 4 ให้รู้จักขอสงสยจากผู้รู้)
24	250.อ.กปิชาตก (ล.3 ภ.3/514- 517)	บิดา ผู้สอนบุตรให้ แยกแยะระหว่าง ความจริงกับสิ่งลวง	ปัญญา (สอนบุตรให้แยกแยะความ แตกต่างระหว่าง นักบวช และสิ่ง หลอกลวง), เนกขัมมะ (ออกบวชหลังจาก ภรรยาตาย)
25	250.อ.มณิกัณฐ ชาตก (ล.3 ภ.4/22- 29)	พี่ชาย ที่มีน้องไม่ เข้าใจสังขธรรม	ปัญญา (สอนน้องถึงวิธีการทำให้คน ใกล้ชิดต้องเห็นทางและสอนว่า หากรู้ว่า สิ่งใดเป็นที่รักของใครก็ไม่ควรขอสสิ่งนั้น จากเขา), เนกขัมมะ (บวชเมื่อบิดามารดา เสียชีวิต)

26	257.อ.สุกชาดก (ล.3 ภ.4/40-45)	<u>บิดา</u> สอนบุตรผู้ต้ออื่น ที่ตั้งต้นจะไปยังที่ที่ อันตราย สุดท้ายก็ ต้องจบชีวิตลง	เมตตา และ ปัญญา (ด้วยความรัก และ ความเป็นห่วง จึงสอนลูกจากโดยอาศัย ประสบการณ์ที่ตนได้เรียนรู้มาก่อน)
27	262.อ.มุกุฎาณ ชาดก (ล.3 ภ.4/99-107)	<u>บิดา</u> ผู้มีราชบุตรและ หลาน เขย มี จิต ปฏิบัติต่อกัน	ปัญญา (เข้าใจ สังขธรรม เรื่องความรักของหนุ่มสาว จาก การกระทำของราชบุตร และหลานชาย และรู้ว่า การพยายามแยกคนที่รักกันเป็น เรื่องที่ทำได้ยาก)
28	263.อ.จุลลป โลภณชาดก (ล.3 ภ.4/108-114)	<u>พระสวามี</u> ผู้มีชายา มากมากในกาม	เนกขัมมะ (เมื่อตระหนักถึงภัยแห่ง มาตุคาม และสามารถตัดบ่วงรัด คือ “ภรรยา” ได้ และออกบวชเพื่อปฏิบัติ ธรรมอย่างเต็มที่), ปัญญา (เตือนสติดาบส ที่ลุ่มหลงในภรรยาตน ให้สามารถทำฌาน ขึ้นมาได้)
29	286.อ.สาธุ ชาดก (ล.3 ภ.4/293-296)	<u>พี่ชาย</u> ผู้มีน้องที่นึก อิจฉาสุกรที่นางกา ริกาเลี้ยงด้วยข้าวยาคุ และภัต เพื่อใช้ฆ่าใน วันวิวาท	ปัญญา (สอนน้องชายไม่ให้เห็นแก่กิน)
30	288.อ.มัจฉทาน ชาดก (ล.3 ภ.4/304-309)	<u>พี่ชาย</u> ผู้มีน้องที่ใจ เป็นโจร คิดขุบทพยัค จากการทำการค้าไว้ แต่เพียงผู้เดียว	เมตตา (แม้รู้ว่าน้องมีใจเป็นโจร แต่ความ สงสารจึงสั่งสอนและแบ่งทรัพย์ให้น้อง ครึ่งหนึ่ง), ทาน (ให้อาหารปลาทั้งหลาย และให้ส่วนบุญแก่เทวดาประจำแม่น้ำ ผล แห่งการทำทาน เทวดาจึงบันดาลให้ได้รับ ทรัพย์คืน)
31	304.อ.ทัตถธชา ดก (ล.3 ภ.4/399-405)	<u>พี่ชาย</u> ผู้มีน้องนิสัย ดุร้าย หยาบช้า และ ไม่มีความอดทน อดกลั้น	ปัญญา (สอนน้องชายให้รู้จักตั้งมั่นอยู่ใน ขันติ,อดทนอดกลั้น)
32	317.อ.มตโรทน ชาดก (ล.3 ภ.4/491-495)	<u>หลาน</u> ผู้เข้าใจความ ไม่เที่ยงของสังขาร จึงสอนธรรมแก่ญาติ มิตรและอำมาตย์ ทั้ง หลาย ไม่ ให้ เศร้าโศก	ปัญญา (เข้าใจความไม่เที่ยงของสังขาร จึงไม่มีอาการเศร้าโศก เมื่อต้องสูญเสีย พี่ชายอันเป็นที่รักเหตุนี้จึงสามารถสอน ธรรมแก่ญาติมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย จนละความเศร้าโศกได้)

33	327.อ.กาคาติ ชาตก (ล.3 ภ.4/563- 567)	<u>พระสวามี</u> ผู้มีมเหสีที่ มักมากในกาม	ปัญญา (รู้สังขธรรมเกี่ยวกับ “ธรรมดาแห่ง มาตุคาม” ผ่านการกระทำของราชเทวี)
34	328.อ.อนนุโส จียชาตก (ล.3 ภ.4/569- 576)	<u>สามี</u> ผู้สูญเสียภรรยา อันเป็นที่รัก	ปัญญา (รู้สังขธรรม คือ ความไม่เที่ยงแห่ง สังขาร จนละความโศกจากการสูญเสีย ภรรยาได้), เนกขัมมะ (ออกบวชพร้อมภรรยา ผู้ปรารถนาธรรมเช่นเดียวกัน)
35	329.อ.ภาพพาหุ ชาตก (ล.3 ภ.4/577- 582)	<u>พี่ชาย</u> ผู้มีน้องที่ลุ่ม หลงในลาภสักการะ	ปัญญา (สอนน้องให้เห็นความไม่เที่ยง ของสรรพสิ่ง อันมีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ เป็นอาทิ)
36	348.อ.อรัญญ ชาตก (ล.3 ภ.4/693- 697)	<u>บิดา</u> ผู้มีลูกกระสันสึก เพราะลุ่มหลงใน กุมาริกา	ปัญญา (สอนบุตรเรื่องคนที่ควรคบ และ ไม่ควรคบ จนทำให้บุตรเกิดความกลัว ไม่กล้าสึก)
37	352.อ.สุชาต ชาตก(ล.3 ภ. 4/713-719)	<u>บุตร</u> ผู้มีพ่อที่เศร้า โศกอยู่กับความตาย ของปู่	ปัญญา (ออกอุบายนำผัวและน้ำมาวาง ให้โคตายกิน เพื่อให้บิดาเข้าใจสังขธรรม เกี่ยวกับความตายว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง)
38	354.อ.อรรคชา ตก (ล.3 ภ.4/718- 742)	<u>บิดา</u> ผู้สอนให้สมาชิ กครอบครัวเข้าใจความ ไม่เที่ยงแห่งสังขาร	ปัญญา (สอนทุกคนในครอบครัวให้เข้าใจ ภาวะแห่งความตาย เพื่อแก้เหตุเศร้าโศก เมื่อเห็นความตายของคนในครอบครัว)
39	358.อ.จุลธัมม पालชาตก (ล.3 ภ.4/765- 774)	<u>ราชบุตร</u> ผู้มีพระราช บิดาจิตใจเหี้ยมโหด	ขันติ (อดทนอดกลั้นต่อความเจ็บปวด ที่ ถูกสังหารมานจนตาย)
40	371.อ.ทีฆิติโก สลชาตก (ล.3 ภ.4/848- 853)	<u>บุตร</u> ผู้มีบิดาอบรมมา ดี จึงละความโกรธ และให้อภัยผู้เป็นศัตรู ได้	เมตตา และ ให้อภัย (ไม่ทำร้ายผู้ที่มาพระ ราชบิดาและพระราชมารดาตน ด้วยได้คิด ว่า เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร)

41	381.อ.มิคาโลป ชาตก (ล.3 ภ.5/65- 69)	<u>บิดา</u> ผู้มีบุตรเป็นคน ว่ายาก ไม่เชื่อฟัง	ปัญญา (สอนบุตรไม่ให้บินสูงเกินไป เพราะเป็นอันตราย)
42	385.อ.นันท มิดราชาตก (ล.3 ภ.5/105- 113)	<u>บุตร</u> ผู้มีความรักและ ความกตัญญู ยอม สละชีวิตแทนบิดา มารดา	เมตตา (มีความรักความสงสารต่อบิดา มารดา และฝูงเนื้อทั้งหลาย)
43	385.อ.มัชฌ สกุณชาตก (ล.3 ภ.5/161- 169)	<u>พี่ชาย</u> ผู้มีน้องโลภ มาก ไม่รักในการทำ ทาน จึงสั่งสอนให้ กลับตัวเป็นคนดี	เมตตา (เพราะความรักจึงให้อภัยและสั่ง สอนน้องให้ประพฤติตามครรลองแห่ง ความดี), ปัญญา (ยกเรื่องของนกเขามา เปรียบเทียบ), ทาน (ปฏิบัติเป็นแบบอย่าง ให้น้องเห็น), เนกขัมมะ (ออกบวช)
44	397.อ.มัชฌ สกุณชาตก (ล.3 ภ.5/216- 223)	<u>บิดา</u> ผู้มีบุตรเป็นคน ว่ายาก ไม่เชื่อฟังคำ สอน	ปัญญา (สอนให้ลูกเห็นโทษของการคบ เพื่อนชั่ว)
45	398.อ.สุต ชาตก (ล.3 ภ.5/216- 223)	<u>บุตร</u> ผู้กตัญญูต่อ มารดาผู้ชรา	เมตตา (เพราะความรัก จึงยอมทำงานที่ ยาก ลำบาก และเสี่ยงชีวิตเพื่อให้มารดา มีชีวิตที่ดีขึ้น), ปัญญา (คิดหาวิธีสอน ธรรมแก่ยักษ์)
46	399. อ.คิ ชาตก (ล.3 ภ.5/236- 240)	<u>บุตร</u> ผู้เมตตาบิดา มารดาที่แก่ชราและ ตาฝ้าฟาง	เมตตา (ด้วยความรัก ความกตัญญูต่อ บิดามารดา จึงนำมาสู่การติดบ่วง)
47	427. อ.คิ ชาตก (ล.3 ภ.5/605- 613)	<u>บิดา</u> ผู้มีบุตรเป็นคน ว่ายาก ไม่เชื่อฟัง	เมตตา (ด้วยความรักและเป็นห่วง จึง เตือนบุตรไม่ให้บินสูงเกินไป)
48	443.อ.จุลลโ ชาตก (ล.3 ภ.5/815- 830)	<u>สามี</u> ผู้มีภรรยาอิน ดี ในการออกบวช, ละ ความโกรธได้ แม้เห็น ภรรยาถูกพรากไปต่อ หน้า	เนกขัมมะ (ออกบวชพร้อมภรรยา), ความ ไม่โกรธ (นั่ง ไม่หวั่นไหว เมื่อพระราชนา นางดาบสินีไป), ปัญญา (สอนราชาให้เห็น โทษของโทษ)

49	443.อ.ตักกล ชาตก (ล.3 ภ.5/865- 878)	บุตร ผู้มีบิดามารดา เป็นผู้เห็นผิด คิดฆ่าปู่ จึงได้สอนให้คิดเห็น ในทางที่ถูก	ปัญญา (ใช้อบายอันชาญฉลาด สอนบิดา ไม่ให้เบียดเบียนปู่ เพราะเห็นว่า นั่นเป็น หนทางสู่รัก และสอนมารดาให้กลับมา เป็นคนดีปฏิบัติต่อปู่ ต่อพ่อ และต่อลูก อย่างถูกต้อง)
50	447 อ.มัญญ กฤตชาตก (ล.3 ภ.5/903- 912)	บุตร ผู้มีบิดายังเล่า ไม่เข้าใจสัจธรรมแห่ง ความตาย	ปัญญา (เปรียบเทียบให้เห็นว่าคนที่อยาก ได้ลือพระอาทิตย์ พระจันทร์ ไม่ต่างจาก พ่อผู้คร่ำครวญอยากได้บุตรกลับมา เพราะคือสิ่งที่เป็นไปได้)
51	449อ.มาตุ โปสชาตก (ล.3 ภ.6/ 1- 11)	บุตร ผู้คอยดูแลแม่ พิการ	เมตตา (เลี้ยงดูช้างมารดาที่ตาบอดทั้ง สองข้าง)
52	458อ.อุทย ชาตก (ล.3 ภ.6/ 31- 50)	สวามี ผู้มีชายาเป็นผู้ มีธรรมเสมอกัน แม้ ตาย ไป แล้ว ยัง ปรารถนาดี และชี้ ทางแห่งธรรมแก่กัน	เมตตา (ความรักและความปรารถนาดี ย่อมนำมาซึ่งการปฏิบัติดีต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการชี้ทางสว่าง ทาง แห่งความสุขที่สุดให้ นั่น คือปฏิบัติธรรม), ปัญญา (แสดงธรรมที่ชื่อว่า “บารมี 10 ทัศ” แก่อดีตพระชายา)
53	458อ.ทศร ชาตก (ล.3 ภ.6/ 72- 84)	พระเชษฐา ผู้เข้าใจ หลัก “อนิจจตา” จึง ได้สั่งสอนน้องๆ ให้ คลายความโศก	ปัญญา (สอนน้องทั้งสองให้เข้าใจสัจธรรม เกี่ยวกับ อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยงแห่ง สรรพสิ่ง ในที่สุดทุกคนก็สามารถละความ เศร้าโศกจากการสูญเสีย “ท้าวทศร” ลง ได้)
54	472 อ.มหา ปทุมชาตก (ล.3 ภ.6/ 186- 202)	ราชบุตร ผู้มีพระราช บิดาผู้ไม่ทรงพิจารณา และมีอคติ	เมตตา (ไม่โกรธพระราชบิดา เพราะรู้ว่าที่ ทรงทำผิดไปด้วยเหตุแห่งพระมารดาเลี้ยง เมื่อไม่ต้องการให้ประเพณีดีดลของ กษัตริย์ซ้ำอีก จึงได้สอน และแนะนำให้ พระองค์ทรงปกครองราษฎร ด้วยการละ อคติ และหลักทศพิธราชธรรม), ปัญญา (แสดงโอวาทแก่พระราชบิดา)

55	477 อ.จุลลนาท กัสสขชาติก (ล.3 ภ.6/ 245-254)	<u>บิดา</u> ผู้มีบุตรลุ่มหลง การประเล้าประโลมของสาวเพื่อ เหตุนี้จึงได้สอนเรื่อง พืช เทวเปือกตม และอสรพิษ แห่งพรหมจรรย์แก่บุตร	<u>เมตตา</u> (ด้วยความรัก และความปรารถนาดีต่อบุตร จึงพยายามสอนครูลองแห่งธรรมให้), <u>ปัญญา</u> (สอนลูกให้เข้าใจภัยแห่งพรหมจรรย์ จนกระทั่งสามารถเตือนสติและดึงบุตรให้กลับมาสู่วิถีแห่งธรรมได้อีกครั้ง)
56	488 อ.ภิสก ชาติก (ล.3 ภ.6/ 402-421)	<u>พี่ชาย</u> ผู้ชักชวนน้องร่วมอุทรอีก 7 คน ออกบวช /ประพฤติตนเป็นแบบอย่างของพี่ชายที่ดี ทำให้พี่น้องรักใคร่กลมเกลียวกัน ที่ สำ คัญ มี จิต มั่น ในทางธรรมตรงกัน	<u>เนกขัมมะ</u> (เป็นผู้นำพาน้องถือครองเพศบรรพชิตอย่างสงบในป่า), <u>ปัญญา</u> (สอนธรรมแก่ท้าวสักกะ)
57	501 อ.โรหนมิก ชาติก (ล.3 ภ.7/ 86-108)	<u>พี่ชาย</u> ผู้เสียสละตน ติดบ่วงเพื่อช่วยน้องๆ และเนื้อตัวอื่นๆ	<u>เมตตา</u> (ดูแลบิดามารดา ผู้ชราและตาบอด), <u>ทาน</u> (การสละชีวิตเพื่อแลกกับความปลอดภัยของพี่น้อง และบริวาร), <u>ปัญญา</u> (สอนธรรมแก่พรานให้สามารถนำไปแสดงต่อพระเทวีจนนางหายจากอาการแพ้พระกรรม)
58	507 อ.มหาป โลภชาติก (ล.3 ภ.7/ 219-233)	<u>พระสวามี</u> ผู้มีชายา มักทำสัตว์ผู้บริสุทธิ์ให้เศร้าหมอง (มักมากในกาม)	<u>เนกขัมมะ</u> (ตระหนักถึงภัยแห่งมาตุคามว่า เป็นผู้ทำสัตว์บริสุทธิ์ให้เศร้าหมอง / เมื่อสามารถตัดบ่วงรัด คือ “ภรรยา” ได้ จึงออกบวชปฏิบัติธรรม)
59	509. อ.หัตถิปา ลิชาติก (ล.3 ภ.7/ 239-272)	<u>บุตร</u> ผู้รักและมุ่งมั่น ในทางธรรม ท้ายที่สุด ทำให้พี่น้อง บิดา มารดา เห็นอานิสงส์ของการบวช และออกบวชตามกัน	<u>เนกขัมมะ</u> (มุ่งมั่นที่จะบวช และปฏิบัติให้ได้จริง), <u>ปัญญา</u> (แสดงธรรมเกี่ยวกับชีวิตสังขารของเหล่าสัตว์ทั้งหลายให้แก่บิดา และพระเจ้าอุสุภราช)
60	513. อ.ชัยทิ สชาติก (ล.3 ภ.7/ 340-369)	<u>ราชบุตร</u> ผู้ยอมสละชีวิตตนแก่ยักษ์เพื่อแลกกับชีวิตราชบิดา	<u>ทาน</u> และ <u>เมตตา</u> (เพราะความรักจึงยอมแลกชีวิตกับพระราชบิดา), <u>ปัญญา</u> (สอนธรรมให้ลุง(ยักษ์)กลับตัว และออกบวช)

61	509. อ.ฉันทนต ชาตก (ล.3 ภ.7/ 370- 408)	<u>สามิ</u> ที่ทำให้ภรรยา คนรองคิดว่า ลำเอียง จนนำมาสู่การแก้ แค้น	<u>ขันติ</u> (อดทนต่อความเจ็บปวด เมื่อถูก พรานพยายามฆ่าและเลื่อยขาทั้งสองไป), <u>ละโทสะ</u> และ <u>อภัย</u> (ทั้งๆที่สามารถจะทำ ร้ายพรานได้ แต่ไม่ทำ)
62	519. อ.สัมพลา ชาตก (ล.3 ภ.7/ 489- 512)	<u>พระราชบิดา</u> ผู้มี โอรสล้มลงในนาง สนม และละเลย มเหสีผู้ยอมทุกข์ยาก เพื่อตน	<u>เนกขัมมะ</u> (โพธิสัตว์ออกบวช เมื่อพร้อม), <u>เมตตา</u> และ <u>ปัญญา</u> (ด้วยความรัก เมื่อเห็นลูกทำผิด จึงต้องเทศนาสั่งสอนให้ราชบุตรเห็นคุณค่า ของหญิง ผู้มีจิตเกื้อกูลสามิ)
63	523. อ.อัมพุ ชาตก (ล.3 ภ.7/ 632- 657)	<u>บิดา</u> ผู้มีบุตรไม่รู้ภัย แห่งสตรี จึงได้สั่งสอน แม้จะดื้อรั้นไม่เชื่อฟัง ในตอนแรก แต่ที่สุดก็ ระลึกได้	<u>เมตตา</u> และ <u>ปัญญา</u> (เพราะความรัก และ เกรงว่าชีวิตของลูกจะดับหาย จึงสอนให้ เห็นภัยจากสตรี ก่อนจะละสังขาร), <u>ละ</u> <u>โทสะ</u> และ <u>ให้อภัย</u>
64	526. อ.นพินิกา ชาตก (ล.4 ภ.1/ 1- 35)	<u>บิดา</u> ผู้มีบุตรที่ไม่รู้ภัย แห่งสตรีจึงถูกทำให้ ศีลขาด	<u>เมตตา</u> และ <u>ปัญญา</u> (เพราะความรัก และเห็น ว่าบุตรต้องศีลขาดมานเสื่อมเพราะนางนพิกา จึงสอนให้เห็นภัยแห่งสตรี จนลูกชายกลัว ไม่กล้าสืบ)
65	531. อ.กุ สชาตก (ล.4 ภ.1/ 195- 272)	<u>สามิ</u> ผู้มีความรักมั่นใน มเหสี แม้จะถูกรังเกียจ และดูถูกว่าเป็นคน อัปลักษณ์ แต่ก็อดทน ทำทุกอย่างเพื่อให้มเหสี ยอมรับ	<u>วิริยะ</u> (เพราะความรักในตัวมเหสี แม่นาง จะไม่ยอมรับในรูปร่างหน้าตาอัน อัปลักษณ์ ต่ำทอตุลถูก พระองค์ก็ทรง อดทน), <u>เมตตา</u> (ต่อขันตริย์ทั้ง 7 เมืองจับ ได้แต่ไม่ฆ่า)
66	532. อ. โสณนันทชาตก (ล.4 ภ.1/ 272- 323)	<u>พี่ชาย</u> ที่มีน้องไม่ เข้าใจธรรมแห่งการ สงเคราะห์	<u>เมตตา</u> (ดูแลบิดามารดาด้วยความรัก), <u>ปัญญา</u> (รักน้องจึงสั่งสอนธรรมว่าด้วย การสงเคราะห์บิดามารดาเมื่อได้รับการ สอนน้องก็เข้าใจทุกอย่าง), <u>เนกขัมมะ</u> (ออกบวช เมื่อพร้อม)
67	538. อ.เทมีย ชาตก (ล.4 ภ.2/ 1- 74)	<u>ราชบุตร</u> ที่เห็นบิดา ด ต ลิน ค ตี อ ย ำ ง โหดร้าย จึงปรารถนา ออกบวชมากกว่าการ ครองราชย์	<u>เนกขัมมะ</u> (ออกบวช เพราะเป็นความตั้งใจ มั่นแต่แรก), <u>ปัญญา</u> (แสดงธรรมแก่พระราช บิดาและพระราชมารดาให้เข้าใจ ความไม่ แน่นอนของชีวิต)

68	539. อ.มหา มหานกชาดก (ล.4 ภ.1/ 75- 154)	ราชบุตร สูญเสียบิดา เนื่องจากสงครามจึง เพียรพยายามที่จะชิง เมืองคืนมา สวามีที่ปรารถนาจะ ออกบวช แต่มีมเหสี เป็นอุปสรรคขัดขวาง	ปัญญา (ตอบปัญหาธรรมได้ถูกใจพระนางสี วลี/ แสดงธรรมให้นางเห็นอนันสงส์ของการ บวช และแสดงให้เห็นแจ้งว่า เหตุใดการบวช จึงต้องตัดพันธะภายนอกให้หมด, วิริยะ (ความเพียรในการว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร, ตั้งใจ มั่นในเนกขัมมะ (พยายามทำให้สิ่งปรารถนา บรรลุผล นั่นคือ ออกบวชอย่างไร้ห่วง)
69	540. อ.สุวรรณ สามชาดก (ล.4 ภ.2/ 155- 212)	บุตร ผู้ดูแลบิดา มารดาตบอด	เมตตา (ดูแลบิดามารดา และตอบแทน คุณด้วยความกตัญญู), ละโทสะ (แม้ พระราชอาปัติยกราชธิดา จะทำให้ตนบาดเจ็บ สาหัส แต่ก็ยกโทษให้)
70	523. อ.อุริทัต ชาดก (ล.4 ภ.3/ 1- 122)	<u>พี่ชาย</u> สอนน้อง (<u>อริฏฐ</u>)มิให้คล้อยตาม ในทางที่ผิด เรื่อง “การบูชาไฟ” <u>บุตร</u> ผู้ปรารถนาจะ รักษาศีลอุโบสถ โดย มีพระราชบิดา พระ ราชมารดา และมเหสี ร่วมอนุโมทนายินดี	ปัญญา (ตอบปัญหาธรรมกับท้าวสักกะ, ตอบปัญหาเรื่องการบูชาไฟให้น้องไม่ คล้อยตามไปในทางที่ผิด), ศีล (ตั้งมั่นอยู่ ในศีล ไม่หวั่นไหว) ละโทสะ (ไม่โกรธผู้ที่ ทำร้าย เพราะเกรงว่าศีลที่รักษาจจะขาด ไป), ขันติ (มีความอดทนแม้ถูกทรมาน จากพราหมณ์อำลัมพายน), เมตตา (ต่อ พราหมณ์อำลัมพายน และพราณ เน สารท ปล่อยตัวไปโดยไม่ฆ่า)
71	523. อ. เวสสันดรชาดก (ล.4 ภ.3/ 485- 814)	ราชบุตร ถูกบิดา (จำ ใจ) ขับออกจากเมือง เพราะบริจาคช้าง คู่บ้านคู่เมืองแก่อีก เมืองที่กำลัง เดือดร้อน สวามี มีมเหสีที่มี ฉันทะอัธยาศัยเสมอ กัน มีมณีสเจตนา เสมอกัน เป็นชาติตติย ชาติเสมอกัน (น. 768)	ทาน (กระทำความทาน ได้แก่ ทรัพย์ ทั้งหลาย บุตร และ ภรรยา), ขันติ (อดทนอดกลั้นเมื่อเห็นชุกทำร้ายพระ กุมารต่อหน้า), อภัย (ไม่โทษว่าเป็น ความผิดพระราชบิดา ที่ทำให้ตัวพระองค์ เอง มเหสี และ 2 กุมาร ต้องออกนอก เมือง)

3.2 บทบาทพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้เปี่ยมด้วยเมตตาและเป็นผู้ให้ปัญญาแก่ครอบครัว

การที่จะบรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้องมีปัจจัยสนับสนุนมาตั้งแต่อดีต ชาตกไม่ใช่เรื่องนิทานที่รวบรวมขึ้นเป็นนิทานประกอบคำสอนเท่านั้น แต่แห่งหนึ่งพฤติกรรมกรกระทำใดๆ อันปรากฏในชาตกย่อมเป็นส่วนหนึ่งของการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ด้วยเช่นกัน (พิสิทธ์ กอบบุญ, 2552: 188) เนื้อหาส่วนนี้เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ “การบำเพ็ญคุณธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ในฐานะสมาชิกหนึ่งของครอบครัว” ทั้งนี้ผู้วิจัยจะไม่แยกพิจารณาว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์หรือสัตว์ แต่จะเน้นบทบาทที่เป็นอยู่ในครอบครัว คือฐานะบิดา สามี พี่ บุตร และอื่นๆ โดยนำข้อมูลที่วิเคราะห์แล้วเบื้องต้นในตารางข้อ 3 มาเป็นแนวทางการตั้งประเด็นการนำเสนอ ตามลำดับดังนี้

3.2.1 พระโพธิสัตว์ในฐานะบิดาผู้เมตตาและพร้อมให้ปัญญาแก่บุตร

หากนำหลักการเรื่องทิศ 6 มาพิจารณาประกอบ พบว่าผู้เป็นบิดา (มารดา) มีภาระหน้าที่สำคัญในการอนุเคราะห์บุตร 5 ประการ คือห้ามปรามจากความชั่ว ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หามรรยาที่สมควรให้ และมอบทรัพย์สมบัติในโอกาสอันสมควร ซึ่งการที่บิดา (มารดา) จะปฏิบัติสิ่งเหล่านี้ได้อย่างสมบูรณ์ก็ด้วยมี “ความเมตตา” คือปรารถนาให้บุตรมีสุข และปราศจากทุกข์ จากกลุ่มข้อมูล 71 เรื่อง พบถึง 19 เรื่องที่ทรงดำรงตนอยู่ในฐานะบิดา ทั้งขณะเป็นมนุษย์ (วรรณะกษัตริย์, ขนชั้นสามัญ, นักบวช) และเป็นสัตว์เดรัจฉาน คุณธรรมสำคัญที่ทรงแสดง คือ บิดาผู้เมตตาเป็นผู้ชี้ทางสว่างแก่บุตร โดยปรากฏผ่านเรื่อง ตักกชาดก และ, อ.อติสสทวารชาดก, อ.อุทัญจนีชาดก, อ.โคธชาดก, อ.สีหโกฏฐกชาดก, อ.เอกปทชาดก, อ.กิงสุโกปมชาดก, อ.กปิชาดก, อ.สุกชาดก, อ.มพุพานิชาดก, อ.อรัญญชาดก, อ.อรุคชาดก, อ.มิกาโลปชาดก, อ.มโนชาดก, อ.คิชมชาดก(2), อ.จุลลนาทกสสปชาดก, อ.สัมพลาชาดก, อ.อรัมพชาดก, และอนพินิกาชาดก ดังตัวอย่าง

ใน “*อ.สีทโกฏฐชาดก*” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นราชสีห์ แต่ได้ไปสมจร (ร่วมประเวณี) กับสุนัขจิ้งจอกจนมีลูกที่มีรูปลักษณ์เป็นราชสีห์ แต่เสียงเหมือนแม่ วันหนึ่งลูกราชสีห์พยายามจะแสดงว่าตนเป็นราชสีห์จึงคำราม แต่เสียงกลับเบา และเป็นเสียงของสุนัขจิ้งจอก สร้างความสงสัยแก่ลูกราชสีห์ตัวอื่นๆ พระโพธิสัตว์เกรงว่าลูกจะได้รับอันตราย จึงเรียกมาสอนว่า “นี่แน่ลูก ตั้งแต่นี้ต่อไปเมื่อเจ้าจะอยู่ในที่นี้ จงอยู่อย่างเงียบๆ ถ้าเจ้าเปล่งเสียงอีก ราชสีห์ทั้งหลายจะรู้ว่าเจ้าเป็นสุนัขจิ้งจอก” (*อ.สีทโกฏฐชาดก*, ล.3 ก.3: 215) ครั้นได้ฟังคำสอนแล้ว บุตรพญาราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอกก็ไม่กล้าส่งเสียงคำรามออกมาอีกเลย ในเรื่องนี้ พระโพธิสัตว์อาจเห็นว่า ลูกทำไปเพราะความไม่รู้ อีกทั้งทั้งความเป็นเด็กที่ไม่สามารถวิเคราะห์แยกแยะกำเนิดที่มาของความผิดปกติแห่งตนได้ แต่ในฐานะบิดาผู้ห่วงใยบุตรเสมอ ก็น่าจะรีบระงับเหตุก่อนที่จะปัญหาจะเกิด และด้วยความเป็นผู้มีปัญญา พระโพธิสัตว์อาจคาดเดาล่วงหน้าแล้วว่า หากบุตรคนอื่นๆ ทราบความจริงอาจล้อเลียนจนกลายเป็นการสร้างปมด้อยให้แก่ราชสีห์น้อยก็ได้

นอกจากบุตรที่ทำการผิดพลาดโดยไม่รู้แล้ว ยังพบอีกหลายเรื่องที่ตัวละครบุตรถูกสร้างให้เป็นผู้ต้อร้อน ไม่เชื่อฟัง แต่ในฐานะบิดาที่รักและห่วงใยสวัสดิภาพของบุตรจึงต้องสอนหรือตักเตือน เมื่อเห็นว่กำลังจะได้รับอันตรายจากความต้อร้อนนั้น บุตรบางคน (ตัว) เตือนได้ ดังเช่น บุตรราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอก แต่สำหรับบางคน (ตัว) ก็ต้องพบจุดจบในชีวิต เพราะความต้อร้อนอวดดีแห่งตน ดังปรากฏ ใน “*อ.มิกาลोปลชาดก*” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพระยาแครงชื่อ “อปรันณะ” มีบุตรชื่อ “มิกโลปะ” ซึ่งมีกำลังสมบูรณ์ วันหนึ่งบุตรบินสูงมาก เมื่อแครงทั้งหลายเห็นจึงนำความมาแจ้ง พระยาแครงโพธิสัตว์ ด้วยความเป็นห่วงว่าลูกจะได้รับอันตราย จึงเรียกลูกมาเตือนว่า “ดูก่อนพอมิกาลोปะ พ่อไม่มีความพอใจที่เจ้าบินไปอย่างนั้น ลูกอย่าเจ้าบินสูงมาก เจ้าคบหาที่ไม่ใช่ถิ่นลูกอยู่/ แผ่นดินปรากฏแก่เจ้า เป็นเสมือนนาแปลง 4 เหลี่ยมเมื่อใด เมื่อนั้นเจ้าจงกลับลงมา อย่าบินเลยนี้ขึ้นไป/ นกแม่เหล้าอื่นที่มีปีกเป็นยานพาหนะ บินไปในอากาศมีอยู่ พวกมันถูกกำลังแรงของลมพัดไปสำคัญตนว่า เป็นเสมือนสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ได้พินาศไปแล้วมากต่อมาก” (*อ.มิกาลोปลชาดก*, ล.3 ก.5: 67) แต่บุตรไม่เชื่อฟัง สุดท้ายจึงถูกลมเวรัมภาวาตพัดขาดใจตาย และเนื้อหาทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏใน “*อ.คิฆฆชาดก*” (2) พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นนกรัณ สอนบุตรชื่อ “สุปฏ” ไม่ให้บินไกล และสูงจนเกินภูมิของนก ทว่าบุตรไม่เชื่อฟังคำสอนจึงถึงแก่ความตายด้วยลมเวรัมภาวาตเช่นกัน ส่วน “*อ.สุกชาดก*” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นนกแขกเต้า

มีลูกเพียงตัวเดียว เมื่อลูกเห็นว่าพ่อแม่แก่ตัวลง และดวงตาเริ่มมัวพร่า (พราเลือนตามวัย) ลูกนกแขกเต้าจึงให้ทั้งสองรออยู่แต่ในรัง ตนเองจะเป็นผู้ไปหาอาหารมาเลี้ยง วันหนึ่งได้ไปนํามะม่วงรสหวานมาฝาก พระโพธิสัตว์ผู้เป็นพ่อ เมื่อได้กินก็จํารสได้ทันทีว่า เป็นมะม่วงที่เกิดอยู่บนเกาะแห่งหนึ่งที่ห่างไกลมาก ด้วยเกรงอันตรายจะเกิดแก่บุตรจึงขอร้องไม่ให้ไปที่นั่นอีกว่า “ลูกเอ๋ย พวกนกแขกเต้าที่ไปยังเกาะนั้น เชื่อว่าจะรักษาอายุให้ยืนยาวได้ไม่มีเลย” (อ.สุกชาดก, ล.3 ก.4: 42) แต่ลูกนกไม่เชื่อฟัง วันหลังก็ไปอีก วันนั้นลูกนกกินมะม่วงจนอิ่ม และก็คาบมาฝากพ่อแม่เช่นเคย ทว่าบินมาได้เพียงครึ่งทางก็หมดแรง เนื่องจากบินเร็วเกินไป บวกกับกินมะม่วงมามากจึงทำให้หิวง่วง สุดท้ายก็ตกน้ำและกลายเป็นอาหารปลา

จาก 3 ตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า บุตรที่ไม่เชื่อฟังมักพบจุดจบคือ หายนะหรือความตาย เมื่อพิจารณาบทบาทในฐานะบิดา เห็นชัดว่าพระโพธิสัตว์ถูกสร้างให้เป็นผู้รู้อุปนิสัยใจคอของบุตร และพยายามสอนหรือเตือนสติ เมื่อเห็นว่าเดินทางผิด เช่น กำลังทำในสิ่งที่เกินกำลัง หรือเป็นไปโดยประมาท เนื่องจากขาดประสบการณ์ ในขณะที่บางเรื่องความต้อร้อนที่จะ “คบเพื่อนไม่ดี” ทั้งๆ ที่ได้ตักเตือนแล้วก็นำพาความตายมาสู่ตนเช่นกัน ดังเช่น บุตรราชสีห์โพธิสัตว์ใน “อ.มนชชาดก” ที่เพื่อนไม่ดีพาไปกินเนื้อม้าของพระราชา สุดท้ายก็ถูกยิงตาย ในขณะที่บุตรที่ต้อร้อนบางคนไม่เพียงแต่นำความตายมาสู่ตน แต่ได้นำพาหายนะมาสู่เผ่าพันธุ์ด้วย ดังปรากฏใน “อ.โคธชาดก” ที่บุตรเหี้ยต้อร้อนจะคบหากับง่า ซึ่งเป็นผู้ที่บิดาเคยห้ามคบ สุดท้ายยอมิตรอย่างกึ่งง่าก็พาพรานเหี้ย มาเผาทำลายเผ่าพันธุ์จนเหี้ยล้มตายเป็นจำนวนมาก

เมื่อเสวยพระชาติเป็นมนุษย์และถือครองเพศบรรพชิต ในฐานะบิดาก็ได้ทำหน้าที่สั่งสอน และเตือนสติบุตรที่ลุ่มหลงมาตุคามจนทำให้ศีลขาด ดังปรากฏใน “อ.อุทฺถจนิชาดก” พระโพธิสัตว์ได้ออกบวชไปพร้อมกับบุตร วันหนึ่งเห็นบุตรเฝ้าสร้อย เหตุเพราะอยากออกไปใช้ชีวิตฆราวาสกับหญิงนางหนึ่งที่มาแล้วโลมตอนที่พระโพธิสัตว์ไม่อยู่ แต่ด้วยเป็นผู้ที่เชื่อฟังบิดา เมื่อยังไม่ได้ขออนุญาตจึงรอแจ้งให้ทราบเสียก่อน หลังจากทราบเรื่องพระโพธิสัตว์ไม่ห้ามหรือรังไว้ แต่ก่อนไปได้สอนธรรมเรื่องภัยแห่งหญิง จากนั้นไม่นานบุตรก็ได้บวชธรรมและขอกลับมาบวชอีกครั้ง จากตัวอย่างแสดงให้เห็นความเมตตา อันก่อปรด้วยความรัก ความห่วงใย และความปรารถนาดีที่พระโพธิสัตว์มีให้แก่บุตรอย่างเต็มเปี่ยม จึงพยายามหาทางอุดหนุนไม่ให้บุตรตกไปในห้วงแห่งความทุกข์ตลอดชีวิต

ทั้งนี้ไม่ได้เลือกใช้วิธีการบังคับ แต่ใช้ความเข้าใจ กล่าวคือ เมื่อเห็นว่าบุตรตกอยู่ในอำนาจการเล้าโลมแห่งหญิง ประสบการณ์ทำให้พระโพธิสัตว์รู้ว่า การห้ามปรามย่อมไม่เป็นผล เพราะความรักของบุตร ณ ขณะนั้น “เสมือนโคถึก กำลังคึกคึกขึงไว้ ก็หลุดจากคอกไป บ่ยอมอยู่ ณ ที่ขัง” เหตุนี้จึงมิได้กล่าวห้าม แต่ก่อนไปก็ได้สอนสั่งธรรมด้วยจิตอันเมตตาให้ลูกเก็บไปคิดว่า “ถ้าเช่นนั้น จงไปเถิดพ่อ แต่เขาพาเจ้าไปแล้ว เมื่อใด นางอยากกินปลากินเนื้อ หรือมีความต้องการney เกลือและข้าวสาร เป็นต้น เมื่อนั้น นางจักเคี้ยวเขี้ยวเจ้าว่า จงไปหาสิ่งนี้ๆ มาให้ ตอนนั้น เจ้าจงนึกถึงคุณของพ่อ แล้วพึงหนีมาที่นี้เถิด” (อ.อุทฺตยจนิชาดก, ล.3 ภ.4: 406) ในฐานะของบิดาผู้ผ่านโลกมาก่อน การปล่อยให้บุตรได้เรียนรู้ชีวิตด้วยตนเอง นับเป็นกุศโลบายสำคัญ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงปัญญาของพระโพธิสัตว์ที่สามารถเลือกใช้วิธีที่เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยเฉพาะการใช้ปยวาจากล่าวแก่บุตรก่อนไปว่า “...ตอนนั้น เจ้าจงนึกถึงคุณของพ่อ แล้วพึงหนีมาที่นี้เถิด” เสมือนเป็นการเปิดทางให้ลูกได้มีโอกาสหวนกลับมาแก้ไขความผิดพลาด เดินทางกลับสู่อ้อมกอดพ่อ อ้อมกอดแห่งพระธรรมอีกครั้ง ดาบสน้อยจึงสามารถบังเกิดในพรหมโลกไปพร้อมบิดาในที่สุด

เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคฤหัสถ์ หลายครั้งได้ทำหน้าที่ให้ความรู้ในเรื่องต่างๆ ตอบปัญหาธรรมเมื่อบุตรเกิดความสงสัย อันแสดงให้เห็นความเป็นผู้เต็มเปี่ยมด้วย “ปัญญา” ได้ทางหนึ่ง เช่นใน “อ.เอกปทชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลเศรษฐี วันหนึ่งกุมารน้อยได้ตั้งคำถามกับผู้เป็นบิดาว่า “มีหรือไม่ว่า...ทางให้ถึงประโยชน์ไม่ใช่น้อย เพียงเหตุเดียวเท่านั้น” พระโพธิสัตว์ก็ไขความกระจ่างให้บุตรได้พบทางนั้นทันทีว่า “ลูกเอ๋ย เหตุอย่างหนึ่งคือ ความขยันหมั่นเพียร ทำให้ได้ประโยชน์หลายอย่าง เพราะความขยันหมั่นเพียรนั้น ประกอบด้วย ศีล ประกอบด้วยขันติ อาจทำมิตรทั้งหลายให้ถึงความสุข หรืออาจทำศัตรูทั้งหลายให้ถึงความทุกข์ได้” (อ.เอกปทชาดก, ล.3 ภ.3: 462)

นอกจากนี้ ในฐานะผู้ใหญ่ที่ผ่านประสบการณ์มากมาย ผ่านการมีคู่ ผ่านเรื่องสุขทุกข์ พบเห็นความแก่ ความเจ็บ และความตายมามาก เมื่อบุตรหลานประสบกับวิกฤตการณ์ในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความรัก ชีวิตคู่ หรือความตาย พระโพธิสัตว์ก็สามารถแปลงประสบการณ์มาเป็นคำสอน เพื่อเรียกสติและสร้าง “ปัญญา” ให้เกิดแก่คนบุตรหลานได้เป็นอย่างดี เช่น ใน “อ.มทุปถชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพระราชามีพระราชธิดาและหลานชายอยู่ในความอุปการะ พระโพธิสัตว์หวังให้หลานชายเป็นพระราชวงศ์ต่อไป ส่วน

พระธิดาจะให้ออกเรือนไปกับราชสกุลอื่นเพื่อจะได้ขยายจำนวนลูกหลานให้มากขึ้น แต่เกรงว่าสองคนจะมีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน จึงตัดปัญหาด้วยการสร้างวังให้หลานชายอยู่ภายนอก แต่อำนาจของความรักบวักกับสติปัญญาอันชาญฉลาดของพระราชธิดา ทั้งสองจึงหนีไปอยู่ด้วยกันสำเร็จ ท้ายสุดพระราชโอรสก็ได้อุบัติขึ้น พระธิดาบอกว่า “แม้เราจับมือเที่ยวไป ก็ไม่อาจรักษามาตุคามได้ ชื่อว่าหญิงทั้งหลายใคร่รักก็รักษาไม่ได้แบบนี้...แม้หลานเราที่ต้องเลี้ยงดู ธิดาเราก็ต้องเลี้ยงดู...” (อ.มุกุฎาภิชาติ, ล. 3 ก. 4: 104) ดังนั้น จึงได้แต่งตั้งหลานชายให้เป็นมหาอุปราช และจัดการอภิเษกสมรสให้ทั้งคู่ใช้ชีวิตร่วมกัน การที่พระโอรสด้วยยอมให้ราชบุตรและภาคินัยได้ ทั้งๆ ที่พยายามหาวิธีแยกคนทั้งสองมาโดยตลอด มองได้ว่าเพราะพระองค์ได้ทรงตระหนักด้วยปัญญาว่า จิตอันปฏิพัทธ์ของหนุ่มสาวนั้นใครๆ ก็มิอาจห้ามได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากจิตปฏิพัทธ์นั้นเกิดกับคนที่เรารัก และเป็นผู้ที่เราไม่อาจปฏิเสธการอุปการะเลี้ยง สิ่งที่ได้ดีที่สุดก็คือการยอมรับและจัดการทุกอย่างให้ถูกต้องคลองธรรม การกระทำของพระโอรสในตัวในเรื่องนี้นับว่าสอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์บุตรข้อ 4 ในทศ 6 คือ บิดา (มารดา) ควรหาผู้ครองที่เหมาะสมให้

ไม่ว่าจะถือกำเนิดเป็นมนุษย์ หรือสัตว์เดรัจฉาน แต่ในฐานะบิดาคุณสมบัติสำคัญที่มีอยู่ในตัวพระโอรสตัวเสมอก็คือ “ความเมตตา” ซึ่งแสดงให้เห็นผ่านการเอาใจใส่ ความห่วงใย เมื่อเห็นว่าบุตรกำลังจะประสบเคราะห์กรรมหรือหายนะ รวมทั้ง “ปัญญา” ที่แสดงให้เห็นผ่านคำสอน แง่คิด และโอวาทต่างๆ หลายครั้งการสอนประสบความสำเร็จ เพราะบุตรเชื่อฟังและทำตามจนสามารถพาตัวเองออกจากกองทุกข์และภัยอันตรายที่อาจจะเกิด แต่มีบุตรอีกจำนวนไม่น้อยที่ได้รับหายนะเป็นผลตอบแทนความดีอันของตน อนึ่ง การแสดงออกของพระโอรสตัวในฐานะบิดาจากอรรถกถาทุกเรื่อง ยังบ่งบอกถึงความเป็นคน ยุติธรรม ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง มุ่งสอนบุตรโดยไม่เลือกว่าเป็นคนดีหรือมีนิสัยดีหรือไม่เลือกว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ โสัดหรือแต่งงานแล้ว นอกจากนี้ยังพบอีกว่าพระโอรสตัวสามารถเลือกใช้วิธีการ เนื้อหา และโอกาสในการสอนอย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ จนอาจกล่าวได้ว่า คำสอนต่างๆ ที่ปรากฏผ่านตัวบทสามารถแสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดในการใช้ “ปัญญา” เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ แก่ “สมาชิกในครอบครัว” ได้เป็นอย่างดี

3.2.2 พระโพธิสัตว์ในฐานะอภิปุตรผู้เปี่ยมไปด้วยธรรม

ตามหลักทศ 6 บิดามารดาต้องสงเคราะห์บุตรด้วยการห้ามปราม ไม่ให้ทำความชั่วและสอนตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา หากรรยาที่เหมาะสมและสมควรให้ รวมทั้งมอบทรัพย์มรดกเมื่อถึงเวลาเหมาะสม ในฐานะบุตรก็ต้องแสดงความกตัญญูตเวที ตอบแทน ด้วยการเลี้ยงดู ช่วยทำกิจการงาน ดำรงวงศ์สกุล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และทำบุญอุทิศไปให้เมื่อท่านล่วงลับ จากอรรถกถาชาดก ปรากฏคุณธรรมหลักที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติต่อบุพการี ดังนี้

3.2.2.1 พระโพธิสัตว์ในฐานะบุตรผู้เปี่ยมด้วยเมตตา

ในฐานะบุตรผู้มีเมตตา เลี้ยงดูบิดามารดา และคอยช่วยเหลือกิจการงาน ปรากฏในอรรถกถาเรื่อง อ.มาตุโปสกชาดก, อ.คิชมชาดก(1), อ.นันทยมิคราชชาดก, อ.จุลลนันทียชาดก, อ.สุตตชาดก, อ.ชัยทิสชาดก, อ.พันธนาครชาดก และ อ.สุวรรณสามชาดก ทั้งนี้ขอนำเสนอให้เห็นเป็นตัวอย่างดังนี้

ใน “อ.มาตุโปสกชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นช้างเผือก คอยเลี้ยงดูช้างมารดาที่ตาบอดทั้งสองข้าง วันหนึ่งมีนายพรานหลงทางในป่า พระโพธิสัตว์ช่วยบอกทางและพาออกไปยังเมืองอย่างปลอดภัย แต่นายพรานใจบาปคิดนำช้างเผือกไปถวายพระเจ้าพาราณสี ภายหลังจึงพาหัตถาจารย์มาจับเมื่อไปอยู่ที่เมืองวัง ช้างเผือกโพธิสัตว์ไม่ยอมกินอาหาร และขอร้องให้พระเจ้าพาราณสีปล่อยตนกลับไปหามารดาตาบอด พระองค์ซาบซึ้งในความรักที่พระองค์มีต่อมารดา จึงสั่งปล่อยตัว ก่อนไปช้างเผือกโพธิสัตว์จึงได้แสดงทศพิธราชธรรมแก่พระเจ้าพาราณสี ส่วน “อ.คิชมชาดก”(1) พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพระยาแรงไปติดบ่วงของนายพราน พระยาแรงขอร้องให้นายพรานปล่อยตน เนื่องจาก ต้องคาบเนื้อไปให้บิดามารดาที่ชราามากแล้ว ทั้งสองรออยู่ด้วยความหิว นายพรานซาบซึ้งในความกตัญญูของพระองค์ จึงปล่อยตัวไป อรรถกถาอีกเรื่องหนึ่งที่มีเนื้อหาทำนองเดียวกัน คือ “อ.นันทยมิคราชชาดก” ที่พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพระยาเนื่อนามว่า “นันทียะ” เมื่อพระเจ้าโกศลกับราชบุรุษมาล้อมจับฝูงเนื้อ พระโพธิสัตว์จึงทำอุบายให้บิดามารดาหนี ส่วนตนกับฝูงเนื้อถูกจับไปไว้ในอุทยานเพื่อให้ราชายังเล่นเป็นกิจกรรมบันเทิง มารดาของ “นันทียมฤค” ฝากข่าวพราหมณ์ไปบอกว่า ต้องการพบลูก ครั้นพระเจ้าโกศลจะมายิง เนื้อโพธิสัตว์ ก็ไม่

แสดงอาการกลัวตายพระเจ้าโกศลจึงปล่อยนันทิยะไป นันทิยะขอให้พระเจ้าโกศลปล่อยเนื้อทั้งอุทยาน จากนั้นจึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าโกศลแล้วกลับมามดูแลบิดามารดาต่อไป

3.2.2.2 พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้ให้ปัญญาแก่บุพการี

คุณลักษณะของบุตรที่ดี นอกจากแสดงให้เห็นผ่านการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ และการแบ่งเบาภาระ ดังที่กล่าวไปแล้ว คุณลักษณะของพระโพธิสัตว์อีกประการสำคัญ คือ ความเป็นผู้มี “ปัญญา” จากกลุ่มข้อมูลที่น่ามาศึกษา พบหลายเรื่องที่พระโพธิสัตว์ให้ “ปัญญา” แก่บุพการี กล่าวคือช่วยให้ท่านเกิดดวงตาเห็นธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สามารถนำ “ธรรม” ที่บุตรให้ไปใช้แก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิตได้ ดังปรากฏใน อ.สุชาตชาดก, อ.มัญญกุนทลชาดก, อ.มตรโพนชาดก, อ.ตักกกลชาดก และ อ.โสมทัตตชาดก

การให้ปัญญาแก่บุพการีที่ปรากฏ เช่น สอนให้บิดามารดาเข้าใจ “กฎไตรลักษณ์” ให้เห็นความไม่เที่ยงของ “สังขาร” และมอง “ความตาย” เป็นเรื่องธรรมดา หรือ เมื่อตายแล้วก็ไม่มีใครเรียกกลับมาได้ จากกลุ่มข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์ พบ 2 เรื่องที่มีการนำประเด็นความตายมานำเสนอ และให้พระโพธิสัตว์ได้แสดงปัญญา ใน “อ.สุชาตชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในเรือนกกุณพินี นามว่า “สุชาตกุมาร” วันหนึ่ง หลังจากปู่ตายก็เห็นบิดาโศกเศร้า ไม่เสื่อมคลาย จึงออกอุบายทำความเปรียบโดยนำหญ้าและน้ำมาเรียกให้โคตาย ตื่นมากิน แต่โคก็ไม่ลุกมากิน บิดาเห็นจึงหาว่า บุตรชายบ่นเพื่อไปเปล่านั้นเหมือนคนสิ้นคิด บุตรชายจึงกล่าวตอบเพื่อให้บิดาได้ฉุกละหุกคิดว่า “ศีรษะ เท้าหน้า เท้าหลัง หางและหูของวัว ยังตั้งอยู่อย่างนั้นตามเดิม ผมเข้าใจว่า วัวตัวนี้จะพึงลุกขึ้นได้ ศีรษะหรือมือและเท้าของคุณปู่มิได้ปรากฏเลย คุณพ่อฉันเองมาร้องให้อยู่ที่สุภูบินเป็นคนไร้ความคิดมิใช่หรือ” (สุชาตชาดก, ส.3 ภ.4: 717) บิดาได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และเข้าใจสัจธรรม จนสามารถบรรเทาความทุกข์โศกได้ ทำนองเดียวกัน ใน “อ.มัญญกุนทลชาดก” พระโพธิสัตว์ก็ได้ใช้ปัญญาช่วยให้บิดาผู้ไม่เข้าใจความตายได้ละความโศกเมื่อสูญเสียบุตร โดยเรื่องนี้พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นบุตรพรหมณ์ ต่อมาได้ถึงแก่กรรมและไปเกิดเป็นเทพบุตรในเทวโลก ครั้นได้เห็นความทุกข์ของบิดาที่ไม่สามารถทำใจยอมรับการตายของตนเองได้ จึงกลับมาสอนบิดาผู้คร่ำครวญถึงตนในป่าช้า โดยเนรมิตตนเป็นมาณพน้อยร้องไห้คร่ำครวญ

ปรารถนาจะได้จักรลอร์ดเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ เมื่อบิดาเห็นจึงกล่าวกับมานพน้อยว่า “ดูก่อนมานพ ท่านเป็นพาลแท้ ท่านได้ปรารถนาสิ่งที่เขาไม่ปรารถนา กัน เราเข้าใจว่าท่านนั้นจักตายเสียเปล่า ท่านจักไม่ได้พระจันทร์และพระอาทิตย์เลย” (อ.มัญญกุลชลีชาดก, ล.3 ภ.4: 909) มานพจึงกล่าวตอบเพื่อมุ่งเตือนสติบิดาว่า “แม้ความอุทัยแลอัสตงของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นก็ยังปรากฏอยู่ สีสวรรณะและวิถีทางของพระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสองก็ยังปรากฏอยู่ ส่วนบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว ย่อมไม่ปรากฏเลย บรรดาเรา 2 คนผู้คร่ำครวญอยู่ใครเล่าหนอจะเป็นคนโง่เขลายิ่งกว่ากัน?” (อ.มัญญกุลชลีชาดก, ล.3 ภ.4: 909-910) เมื่อบุตรเห็นว่าบิดาเริ่มเข้าใจธรรมในชีวิตแล้ว จึงได้เปิดเผยตัวให้ทราบ ว่าตนคือใคร บิดาขอบคุณที่บุตรชายมาส่งบรวงส์ดับความกระวนกระวายทั้งปวงให้ ก่อนจากไปเทพบุตรได้แนะนำบิดาให้ทำทาน รักษาศีล และกระทำอุโบสถกรรม บิดาก็ปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด ตายแล้วจึงได้ไปเกิดใน เทวโลก

นอกจากการให้ปัญญาแก่บิดามารดาเกี่ยวกับ “ความตาย” แล้ว ยังพบการเตือนสติเรื่อง “บุญ-กรรม” ด้วย ใน “อ.ตักกชาดก” พระโพธิสัตว์ได้ช่วยระงับการทำ “ปิตุฆาต” ปู่ ได้อย่างทันท่วงที ก่อนที่กรรมหนักจะเกิดกับทั้งบิดาและมารดา พร้อมกันนี้ก็ได้แสดงให้เห็นกรรมอันเกิดจากความอกตัญญูต่อบุพการี และเห็นบุญอันเกิดแต่การบำรุงเลี้ยงท่าน อรรถกถาในพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น “บัณฑิตกุมาร” ได้ฟังมารดาอุให้บิดาฆ่าปู่ จึงติดตามไปขัดขวางโดยออกอุบายทำทุกสิ่งกับบิดาให้เหมือนกับที่บิดากำลังจะทำกับปู่ เมื่อบิดาถามเพราะเกิดความสงสัย พระโพธิสัตว์จึงใช้โอกาสนั้นแสดงโอวาทให้บิดาเห็นบาปที่ทำแก่ปู่ว่าสุดท้ายจักย้อนมาหาตนเอง บิดาได้คิดจึงบอกความจริงว่าที่ฆ่าลงไปเพราะภริยา (แม่ของพระโพธิสัตว์) บังคับ “บัณฑิตกุมาร” จึงออกอุบายต่อโดยให้บิดาทำที่โล่มารดาออกจากเรือน และสร้างข่าวลือว่าจะไปขอหญิงจากตระกูลอื่นมาเป็นภริยาใหม่ เมื่อนางได้ทราบข่าวจึงกลับมาปฏิบัติต่อสามี พ่อสามี และบุตรอย่างดีดังเดิม ในอรรถกถาเรื่องนี้แสดงให้เห็นลักษณะของ “อริขัตตบุตร” ที่เมื่อเห็นบิดามารดาทำผิดก็ระงับยับยั้ง หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วน เห็นได้ว่า ที่พระโพธิสัตว์ทำทุกอย่างก็ด้วยฐานของความรักครอบครัว ซึ่งความผิดของมารดาสมควรแก่การถูกขับออกจากบ้าน แต่พระโพธิสัตว์ก็ให้โอกาส จนในที่สุดก็ได้ครอบครัวที่อบอุ่นและมีความสุขสืบมาดังเดิม

จากที่กล่าวมา เป็นเพียงตัวอย่างบางส่วนที่สนับสนุนให้เห็นว่าไม่ว่าจะเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นบุตรเศรษฐี หรือชนชั้นกระฎุมพี

ในฐานะบัณฑิต และผู้มีปัญญาอันมาก ก็สามารถช่วยให้บุพการีมีดวงตาเห็นธรรม และใช้คำสอนต่างๆ จากพระโพธิสัตว์มาแก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิตได้

3.2.2.3 พระโพธิสัตว์ในฐานะบุตรผู้ถูกทารุณกรรมโดยบิดาแต่ใช้คุณธรรมแก้ไขปัญหาเปลี่ยนแปลงร้ายให้กลายเป็นดี

นอกจากคุณลักษณะด้านบวกต่างๆ ที่สะท้อนความเป็นผู้เปี่ยมคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวมาทั้งหมดแล้ว พบว่ามีบางเรื่องที่ตัวพระโพธิสัตว์เองต้องประสบกับชะตากรรมอันเลวร้ายอันเกิดจากการกระทำของบิดา (มารดา) ผู้ทุศีล แต่ความเป็นผู้มีคุณธรรม พระโพธิสัตว์พยายามจะแก้ไขปัญหาในเบื้องต้น โดยการสอนหรือให้อโวาท บางครั้งสามารถแก้ไขปัญหาค่อนที่เหตุการณ์อันเลวร้ายจะเกิดขึ้น แต่หากพิจารณาด้วยปัญญาแล้วเห็นว่าเกินแก้ไขก็ปล่อยให้เป็นไปตามกรรม

ใน “อ.กัณฐหริชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นบุตรของหญิงตัดฟันกับท้าวพรหมทัต พระราชบิดาไม่ยอมรับพระโพธิสัตว์เป็นลูกหญิงตัดฟันจึงพิสูจน์โดยการเหวี่ยงราชบุตรตัวน้อยขึ้นกลางอากาศเพื่อทดสอบ หากไม่ใช่เลือดเนื้อเชื้อไขของพระราชาก็ขอให้ร่างทากรตกลงมากระแทกพื้น ขณะนั้นคู้บัลลังก์กลางอากาศพระโพธิสัตว์ได้เทศน์สอนพระราชบิดาให้เห็นโทษของการแบ่งชนชั้นว่า “ข้าแต่พระราชผู้เป็นใหญ่ ข้าพระบาทเป็นโอรสของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งหมู่ชน ขอพระองค์ได้ทรงโปรดชุบเลี้ยงข้าพระบาทไว้ แม้คนเหล่าอื่น พระองค์ยังทรงชุบเลี้ยงได้ โฉนจะไม่ทรงชุบเลี้ยงโอรสของพระองค์เองเล่า” (อ.กัณฐหริชาดก, ล.3 ภ.1: 214) พระราชาสำนึกผิดจึงรับยื่นพระหัตถ์ออกรับร่าง จากนั้นก็รับพระโพธิสัตว์และมารดามาอยู่ในวัง โดยให้นางดำรงตำแหน่งอัครมเหสีอย่างสมฐานะใน “อ.มहाปทุมชาดก” ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นราชบุตรพระเจ้าพาราณสี ชื่อ “ปทุมกุมาร” มารดาเลี้ยงเห็นพระโพธิสัตว์รูปร่างก็มีจิตเสนหาชวนให้กระทำสังวาส มารดาเลี้ยงชวนถึง 3 ครั้ง ปทุมกุมารก็ปฏิเสธทุกครั้ง และบอกว่าจะนำความเรื่องนี้ทูลพระบิดา นางกลัวโทษ จึงทำอุบายแกล้งไม่สบาย แต่งกายเศร้าหมอง เมื่อพระเจ้าพาราณสีถามว่าเป็นอะไรก็ใส่ความว่าถูกปทุมกุมารรังแกด้วยกิเลสกำเริบ พระเจ้าพาราณสีโกรธมากสั่งให้ลงโทษพระกุมารด้วยการโยนทิ้งลงในเหวที่ใช้สำหรับลงโทษโจร แม้เหล่าสนม เสนาอำมาตย์จะทูลทัดทาน พระองค์ก็ไม่เปลี่ยนใจ ด้วย

บุญแห่งพระมหาโพธิสัตว์เทวดาก็ได้รับไว้และนำไปฝากที่นาคพิภพ ผ่านไป 1 ปี ปทุมกุมารเปื้อนนายเทศมราวาสจึงออกบวชเป็นดาบส นายพนเนจรคนหนึ่งเห็นดาบสก็จำได้จึงนำความไปกราบทูลพระราชา พระเจ้าพารามสีจึงไปหาราชบุตรเพื่อขอให้ยกโทษให้ และเชิญไปครองเศวตฉัตร ปทุมดาบสปฏิเสธและให้โอวาทแก่พระบิดาให้ดำรงในทศพิธราชธรรม และละอคติ 4 อันประกอบด้วย *ฉันทาคติ* (ลำเอียงเพราะรัก), *โทสาคติ* (ลำเอียงเพราะเกลียด), *โมหาคติ* (ลำเอียงเพราะหลงหรือเพราะความโง่หลงมกมาย ไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิดอย่างไรควร อย่างไรไม่ควร) และ *ภยากติ* (ลำเอียงเพราะกลัวหรือเพราะเกรงใจ) เมื่อพระเจ้าพารามสีเสด็จกลับก็สั่งให้จับนางมเหสีโยนลงเหวที่เป็นที่ทิ้งโจรเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมา ล้วนเป็นภาพบิดาที่พึงแก้ไขเปลี่ยนแปลงตนได้ เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม ในทางกลับกัน ผู้วิจัยพบข้อมูลอีกจำนวนหนึ่งที่นำเสนอภาพของบิดาผู้ “ทุศีล” โดยแท้ และหมายจะเอาชีวิตบุตรโดยตั้งใจ แต่ถึงกระนั้น พระโพธิสัตว์ก็ยังคงอ้าง “ความกตัญญู” และ “ความเมตตา” ไว้โดยแสดงให้เห็นประจักษ์ผ่านการละความโกรธ เช่น ใน “*อ.ตโยธรรมชาดก*” ที่พระองค์ถือกำเนิดเป็นวานร บุตรวานรเทวทัต ผู้เป็นพ่อเกรงว่าเมื่อวานรพระโพธิสัตว์เติบโตจะแย่งคุมฝูง จึงหลอกให้ไปเก็บบัวในสระที่ผีเสื้อน้ำ (รากษส) อาศัยอยู่ ความเฉลียวฉลาดทำให้สังเกตได้ทันทีจากรอยเท้าของผู้ที่ตกเป็นเหยื่อ จากนั้นก็ใช้ปัญญาคิดหาวิธีให้ได้ดอกบัวมาครอง ดังความตอนหนึ่งว่า “*เราจักไม่ลงสระนี้ และต้องเก็บดอกไม้ให้ได้ด้วยแล้วเดินไปหาที่ซึ่งไม่มีน้ำ ไปได้ 2 ดอกทีเดียว โดดไปลงฝั่งโน้น โดดจากฝั่งโน้นมาลงฝั่งนี้ ก็คว้าได้อีก 2 ดอก ด้วยอุบายนั้นแหละ พระโพธิสัตว์เก็บดอกไม้ได้เป็นกองทั้งสองฝั่งสระ และไม่ต้องลงสู่สถานอันอยู่ในอาณูของรากษส*” (อ.ตโยธรรมชาดก, ล.3 ก.2: 102) ผีเสื้อน้ำเห็นความฉลาดเฉลียวจึงกล่าวชมเชยพระโพธิสัตว์วานร ว่า “*ธรรม 3 ประการเหล่านี้ คือ ทักขิยะ สุริยะ ปัญญา มีแก่ผู้ใด เหมือนมีแก่ท่าน บุคคลนั้น ย่อมล่วงพ้นศัตรูได้*” (อ.ตโยธรรมชาดก, ล.3 ก.2: 103) สถานการณ์นี้ นอกจากแสดงให้เห็นการใช้ปัญญาเพื่อเอาตัวรอดของพระโพธิสัตว์แล้ว ยังเห็นได้ว่า หากปัญญาถูกนำมาใช้อย่างสร้างสรรค์ก็สามารถเปลี่ยนศัตรูให้กลายเป็นมิตรได้ ดังที่พระโพธิสัตว์ได้รากษสเป็นมิตรหลักจากแสดงธรรมให้ฟัง แต่ผลแห่งความคิดชั่วเมื่อวานรเทวทัตเห็นบุตรกลับมาพร้อมรากษสก็อกแตกตาย

นอกจากนี้ พบ 1 เรื่องที่แสดงให้เห็นว่า แม้บิดามารดาจะสิ้นชีวิตไปแล้ว แต่พระโพธิสัตว์ก็ยังระลึกถึงคำสั่งสอนจนสามารถละโทสะและอภัยให้แก่ศัตรูได้ อันนำมาสู่ความสุขของชีวิตในที่สุด เหตุการณ์นี้ปรากฏใน “*อ.ทีฆิติโกศลชาดก*” ที่พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นเจ้าชาย “ทีฆาวิกุมาร” เสด็จไปป่าพร้อมพระเจ้าพาราณสี เมื่อเห็นพระราชาบรรทมที่ดึก ก็นึกถึงเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงฆ่าพระชนกชนนีของตนและคิดจะแก้แค้นกลับ แต่เมื่อระลึกนึกถึงโอวาทของพระชนกชนนีที่ให้ไว้ว่า “*เวรต้องระงับด้วยการไม่จองเวร*” จึงละเว้นการฆ่ามันเสีย เมื่อพระเจ้าพาราณสีทราบข่าวว่า “ทีฆาวิกุมาร” เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าทีฆิตที่ตนเคยล่วงเกิน ก็ได้ไถ่โทษด้วยการพระราชทานพระธิดาให้อภิเษกด้วย จากนั้นก็ให้กลับไปครองนครโกศลรัฐซึ่งเคยเป็นเมืองของพระราชบิดาที่*ทีฆิติ* อรรถกถาเรื่องนี้ จึงย้ำภาพบุตรที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของบุพการิจนสามารถละความโกรธได้ และแสดงให้เห็นวีบุรุษที่ได้รับการอบรมมาดีและมีจิตอันเป็นกุศลเท่านั้น จึงจะสามารถอภัยให้ผู้เป็นศัตรูได้

3.2.3 พระโพธิสัตว์ในฐานะสามิผู้มีเมตตา อภัย และให้อีกาส

ภรรยา

ตามหลักการของปจิมมทิส คือ ทิศเบื้องหลัง อันหมายถึง ภรรยา และสามิได้มีการระบุไว้อย่างชัดเจนว่าผู้เป็นสามิต้องสงเคราะห์ภรรยาให้มีความสุขโดยการยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ และให้เครื่องแต่งตัว ในทางกลับกันผู้เป็นภรรยาก็พึงปฏิบัติต่อสามิเช่นกัน ด้วยการจัดการงานให้ดี (ดูแลบ้าน) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามิ (ญาติของสามิ) ไม่ประพฤตินอกใจ รักษาทรัพย์ที่สามิหามาได้ และขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง อาจกล่าวได้ว่า คุณธรรมเหล่านี้ เป็น “*จริยวัตรแห่งสามิภรรยา*” ถ้าทั้งสองฝ่ายปฏิบัติสงเคราะห์กันอย่างสม่ำเสมอ ความขัดแย้งหรือความแตกร้างในชีวิตคู่ย่อมไม่เกิดขึ้น

จากกลุ่มข้อมูลที่นำวิเคราะห์พบอรรถกถาชาดกที่พระโพธิสัตว์อยู่ในบทบาทสามิ 17 เรื่อง ได้แก่ อ.จุลลปทุมชาดก, อ.พันธนาการชาดก, ตักกชาดก, อ.สุวรรณหังสชาดก, อ.คหปติชาดก, อ.จุลลปโลภณชาดก, อ.กาคาติชาดก, อ.อนนุโสจยชาดก, อ.จุลลโพธิชาดก, อ.อุทยชาดก, อ.ทศรถชาดก, อ.มหาปโลภ

ชาดก, อ.ฉัททันตชาดก, อ.กุสชาดก, อ.มหาชนกชาดก, ฐิติทัตตชาดก และ อ.เวสสันตรชาดก ซึ่งเมื่อพิจารณาไปในรายละเอียด เห็นว่า แม้พระโพธิสัตว์จะถูกสร้างให้เป็นสามีสัมบูรณ์แบบ และรักภรรยา ทว่าบางเรื่องพระโพธิสัตว์โขคร้ายได้ครองคู่กับหญิงไม่ดี ใจแคบ ไม่ซื่อสัตย์ และมักมากในกาม ดังนั้นในประเด็นนี้ จึงขอแยกนำเสนอ เป็น 3 ประเด็นย่อยคือ พระโพธิสัตว์กับภรรยาที่มี “ธรรม” งามทั้งภายนอกและภายใน, พระโพธิสัตว์กับภรรยาที่มีพึงสอนได้ และพระโพธิสัตว์กับภรรยาทุศีล โดยแต่ละประเด็นจะยกให้เห็นเป็นบางตัวอย่างเท่านั้น เพื่อให้เห็นว่า การอยู่กับ “ภรรยา” ที่มีพื้นฐานด้านอุปนิสัยใจคอที่แตกต่าง มีผลต่อการแสดงคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในฐานะ “สามี” อย่างไร

3.2.3.1 พระโพธิสัตว์กับภรรยาที่มี “ธรรม” งามทั้งภายนอกและภายใน

ภรรยาที่มี “ธรรม” งามทั้งภายนอกและภายใน อาทิ “พระนางมัทรี” ใน อ.เวสสันตรชาดก, “นางอุทัยภรรยา” ใน อ.อุทยชาดก, “นางดาบสินี” ใน อ.จุลลโพธิชาดก, “ภรรยา” ใน อ.อนนุโลจยชาดก, ม.เหสี และ เหล่านางสนม ใน อ.ภูตตชาดก ซึ่งตัวละครภรรยาเหล่านี้ ถูกนำเสนอให้เห็นว่าเป็นผู้มีคุณธรรม โดยเฉพาะความใจกว้าง เข้าใจโลก เข้าใจชีวิต และสนับสนุนสามี เพราะแม้พระโพธิสัตว์เลือกที่จะถือครองสมณเพศหลังจากครองเรือน นางเหล่านี้ก็ร่วมอนุโมทนาบุญ บางคนก็เลือกจะเดินไปในทางธรรมร่วมกับสามีด้วย

“พระนางมัทรี” มเหสีของ “พระเวสสันดร” ใน “อ.เวสสันตรชาดก” ถูกสร้างให้เป็นภรรยาผู้มีฉันทะอัธยาศัยเสมอกัน มีมนัสเจตนาเสมอกัน เป็นขัตติยชาติเสมอกัน ในเรื่อง แม้พระเวสสันดร จะถูกขับออกจากเมืองด้วยเหตุแห่งการบริจาคทาน คือ ช้าง “ปัจจจันต” อันเป็นช้างมงคลคู่บ้านคู่เมือง ซึ่งพระนางไม่จำเป็นต้องแบกรับโทษ และความทุกข์ยากลำบากในป่าเขาลำเนาไพร ร่วมกับพระสวามีก็ได้ แต่พระนางก็เลือกที่จะลำบาก และถึงแม้จะต้องพลีชีพก็ทรงยินดี ดังความตอนหนึ่งที่พระนางกล่าวกับสวามีว่า “..ความตายกับด้วยพระองค์ หรือจากพรากพระองค์เป็นอยู่ สองอย่างนี้ ตายนั้นแหละประเสริฐกว่า” (อ.เวสสันตรชาดก ล.4ก.3, 628) และแม้รู้ว่าพระสวามีจะบริจาคตนให้แก่พราหมณ์ (ท้าวสักกะแปลง) ก็กล่าวด้วยหัวใจของผู้เปี่ยมธรรม และไม่ให้อดทรงลำบากพระทัยว่า “หม่อมฉันยังเป็นสาว เป็นเทวีของพระองค์ท่านใด พระองค์ท่านนั้นเป็นพระภักดาเป็นใหญ่ของหม่อมฉัน พระองค์ท่านทรงปรารถนาจะ

พระราชทานแก่บุคคลใด ก็จงพระราชทานแก่บุคคลนั้น หรือจะพึงขายพึงฆ่าเสียก็ย่อมได้” (อ.เวสสันดรชาดก ล.4ก.3, 766) เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าพระนางมัทรีเป็นเบญจกัลยาณี เป็นภรรยาที่ดี และเป็นขัตติยชาตินารีโดยแท้ คำกล่าวของท้าวสีกกะแปลงที่ชื่นชมความเสมอกันของสองพระองค์หลังจากคืนพระนางแก่พระเวสสันดรหลังจากได้รับบริจาค ก็เป็นข้อยืนยันความเป็นผู้เสมอกันของสองพระองค์อย่างชัดเจน

ข้าพระองค์ขอถวายพระนางมัทรีพระมเหสีผู้งามทั่วสรรพางค์
คืนแด่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระองค์มีพระฉันทะอัธยาศัย เสมอด้วย
พระนางมัทรี และพระนางมัทรีก็ทรงมีพระฉันทะอัธยาศัย เสมอด้วย
พระองค์ผู้พระสวามี น่านมและสังขมิลีเสมอเหมือนกัน ฉันทใด พระองค์
และพระนางมัทรี ก็มีพระมนัสเจตนาเสมอเหมือนกัน ฉันทนั้น พระองค์
ทั้งสองเป็นขัตติยชาติ สมบูรณ์ด้วยพระวงศ์ เกิดดีแล้วแต่พระมารดา
พระบิดา ถูกเนรเทศเสด็จมาแรมอยู่ ณ อาศรมในราวไพรนี้ ขอพระองค์
เมื่อทรงบำเพ็ญทานต่อๆ ไป พึงบำเพ็ญบุญกุศล ตามสมควรเถิด

(อ.เวสสันดรชาดก ล.4ก.3, 768-769)

ภาพของภรรยาที่รัก และเข้าใจเจตจำนงของผู้เป็นสามี จึงสะท้อนผ่านตัวตนของพระนางมัทรีอย่างไม่อาจปฏิเสธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้ทรงตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่า การที่พระเวสสันดรทรงบริจาคโอรสธิดาและตนเองแก่ผู้มาขอนั้น ไซ้ว่าพระองค์จะรักตนและพระกุมารน้อยลง แต่เพราะรู้ดีว่าพระสวามีมีสิ่งที่รักมากกว่า นั่นคือ พระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งสิ่งนี้ก็สูงค่าเกินกว่าพระนางจะนำมาเป็นข้อเปรียบเทียบให้ขุนเคืองใจ ดังความตอนหนึ่งว่า “ลูกทั้งสองเป็นที่เกลียดชังของเราก็ดูเหมือนได้ มัทรีเทวีไม่เป็นที่รักของเราก็ดูเหมือนได้ พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรายิ่งกว่า เพราะฉะนั้นเราจึงได้ให้บุตรที่ธิดา และเทวีผู้เป็นที่รักเสีย” (อ.เวสสันดรชาดก, ล.4 ก.3: 768-769) ดังนั้น สิ่งใดก็ตามที่เป็นมรรคาให้สวามีก้าวถึงปลายทางที่ปรารถนา พระนางจึงทรงยินดี ทั้งการบริจาคราชทรัพย์ โอรสธิดา หรือแม้แต่ตัวพระนางเอง อรรถกถาเรื่อง “เวสสันดรชาดก” จึงสะท้อนความรักระหว่างสามีภรรยาไว้ค่อนข้างชัดเจน ยิ่งผู้แต่งบรรยายภาพความรัก ความเสียสละที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรไว้มากมายเพียงใด ย่อมหมายความว่า ตัวพระเวสสันดรเองก็คงมีสิ่งนั้นให้แก่พระนางไม่ยิ่งหย่อนไป

กว่ากัน เพราะคนตีเท่าันั้นที่เห็นค่าความดีของผู้อื่นและกระทำตอบแทน เหตุนี้จึงไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดที่เห็นพระนางมัทรีร่วมทำ “เบญจมหาทาน” กับพระเวสสันดรตลอดชั่วชีวิตของพระนาง

ส่วน “นางอุทัยภรรยา” พระชายา ของ “อุทัยกุมาร” ใน “อ.อุทัยชาตก” ก็เป็นเบญจกัลยาณี และภรรยาที่ดีอีกคนหนึ่งที่ได้เดินทางตามรอยผู้เป็นสามี ในเรื่องพระโพธิสัตว์กัณเฑาะพ เป็น “อุทัยกุมาร” ถูกพระบิดาบังคับให้อภิเษกกับนางอุทัยภรรยา แต่ทั้งสองรักการประพฤติพรหมจรรย์เหนือสิ่งใด เมื่อแต่งงานล่วงไป 700 ปีก็ได้กระทำสังวาส จนอุทัยราชาจุติไปบังเกิดเป็นพระอินทร์ และต้องการจะลองใจเมเหสี จึงนำถาดทอง ถาดเงิน และถาดใส่เหรียญมาให้ทุกวัน เพื่อขอให้พระนางร่วมหอด้วย แต่พระนางก็ไม่สนใจ ในคืนที่ 3 พระอินทร์จึงบอกความจริงว่า *ตนคือใคร* พระนางอุทัยภรรยาจึงขอให้พระสามีแสดงธรรมเพื่อจะได้เห็นทางพ้นทุกข์ และไปบังเกิดในที่เดียวกับพระองค์ พระสามีจึงให้โอวาทแก่พระนาง ดังความตอนหนึ่งว่า

“วัยล่วงไปรวดเร็วยิ่งนัก ขณะนี้ก็เช่นนั้นเหมือนกัน ความตั้งอยู่
ยั่งยืนไม่มี สัตว์ทั้งหลายย่อมจุติไปแน่แท้ สรีระไม่ยั่งยืนย่อมเสื่อมถอย ดูก่อน
พระนางอุทัยภรรยา เธออย่าประมาท จงประพฤติธรรมเถิด/ พื้นแผ่นดิน
ทั้งหมดเต็มไปด้วยทรัพย์ ถ้าจะพึงเป็นของของพระราชชาติแต่เพียงพระองค์
เดียว ไม่มีผู้อื่นครอบครอง ถึงกระนั้น ผู้ที่ยังไม่ปราศจากความกำหนัดก็ต้อง
ทิ้งสมบัตินั้นไป ดูก่อนพระนางอุทัยภรรยา เธอจงอย่าประมาท จงประพฤติ
ธรรมเถิด / มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ภริยาและสามี
พร้อมทั้งทรัพย์ แม้เขาเหล่านั้น ต่างก็จะละทิ้งกันไป ดูก่อนพระนางอุทัย
ภรรยา เธออย่าประมาท จงประพฤติธรรมเถิด/ ดูก่อนพระนางอุทัยภรรยา เธอ
พึงทราบทั่วว่า ร่างกายเป็นอาหารของสัตว์อื่นๆ พึงทราบทั่วว่า สัจจะและทุกขใน
สังสาร เป็นที่พักพิงชั่วคราว ขอเธอจงอย่าประมาท จงประพฤติธรรมเถิด”

(อ.อุทัยชาตก, ล.3 ก.6: 47-48)

อรรถกถาเรื่องนี้ สะท้อนภาพพระโพธิสัตว์ที่รักและปรารถนาดีต่อภรรยาอย่างยิ่งยวด แม้มีความตายเป็นปรการจากพราก แต่พระอินทร์โพธิสัตว์ก็ยังแสดงความรักความปรารถนาดีต่อนางอันเป็นที่รัก ผ่านการกลับมาให้ปัญญาด้วยการให้โอวาทเรื่อง “บารมี 10 ทศ” อันนำพานางไปพบหนทางแห่งความสุข นั่นคือ “การประพฤติธรรม” ในที่สุดพระนางก็สละความสุขทางโลก

ออกบวชเพื่อบำเพ็ญพรตจนสิ้นอายุขัย และได้ไปเกิดใหม่เป็นบาทบริจาริกาของ พระโพธิสัตว์เจ้าในดาวดึงส์พิภพ

เนื้อหาในทำนองเดียวกันปรากฏใน “อ.อนนุโสจียชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพราหมณ์ ประราธนาจะถือเพศพรหมจรรย์ แต่บิดา มารดาก็ยังคงจัดหาภรรยาซึ่งเป็นหญิงตระกูลพราหมณ์มาให้ แต่เนื่องด้วยทั้งคู่ ประราธนาการออกบวชเช่นกันหลังการสมรส ทั้งสองจึงดูแลกกันโดยปราศจาก อำนาจกิเลส เมื่อบิดามารดาตายทั้งคู่จึงออกบวชด้วยกัน รวมทั้งใน “อ.จุลลโพธิ ชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพราหมณ์ชื่อ “โพธิ” มารดาได้จัดให้วิวาห์กับ หญิงที่มีสกุลเสมอกัน แต่คนทั้งคู่ไม่เคยปฏิบัติสังวาสกัน เมื่อมารดาถึงแก่กรรม สองสามีภรรยาก็ออกบวชด้วยกัน ส่วนใน “อ.ภุริทัตตชาดก” พระโพธิสัตว์ ถือกำเนิดเป็นนาค นาม “ภุริทัต” ในเรื่องนี้แม้พระมเหสีจะไม่ได้ถือศีลเนกเช่น พระสวามี แต่เมื่อทราบว่าเป็น “พระภุริทัต” ทรงประราธนาเทพสมบัติในพิภพ ดาวดึงส์ จนได้มาทูลลาพระบิดา พระมารดาไปรักษาศีลอุโบสถ ณ ริมฝั่งแม่น้ำ ยมุนาในมนุษย์โลก พระนางก็อนุโมทนายินดี อีกทั้งยังส่งนางนาคกัญญา 10 นาง มาขับกล่อมแล้วบูชาด้วยของหอม และดอกไม้ทุกเช้า การกระทำของนางจึงแสดงให้เห็นภาพมเหสีที่รัก ศรัทธา ให้เกียรติ และเคารพในการตัดสินใจของสวามีอย่างชัดเจน

“ภาพลักษณ์เชิงบวก” ของภรรยาทั้ง 5 นาง จาก 5 พระ ชาติ สามารถช่วยให้เห็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์แสดงแก่ภรรยาได้ดี เพราะไม่ว่า นางเหล่านั้นจะถือกำเนิดเป็นชนชั้นสูง เป็นสามัญชน หรือ เป็นสัตว์เดรัจฉาน คุณธรรมความดีที่นางทั้งหลายปฏิบัติต่อผู้เป็นสามี ก็เสมือนภาพสะท้อนกลับให้ เห็นว่าพระโพธิสัตว์ก็คงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อนางเหล่านั้นเนกเช่นกันโดยการให้ ปัญญา เพื่อเป็นเครื่องนำพานางไปสู่ความสุขสูงสุด นั่นคือการหลุดพ้นจากทุกข์ และได้พบความสุขอย่างแท้จริง

3.2.3.2 พระโพธิสัตว์กับภรรยาที่พึงสอนได้

อรรถกถาบางเรื่อง แม้พระโพธิสัตว์จะมีภรรยาที่มีความบกพร่องในหน้าที่บ้าง แต่ “ปัญญา” อันหมายถึงการให้ข้อคิด คำสอนก็สามารถช่วยปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงความคิด จิตใจ รวมถึงการกระทำของผู้เป็นภรรยาให้เดินทางสู่ครรลองที่ถูกต้อง เหมาะสม และดีงามได้ ดังปรากฏใน อ.กุสชาดก, อ.คหปติชาดก, อ.ทศรชาดก, อ.ฉัพพันตชาดก และอ.มหาชนกชาดก

ใน “อ.มหาชนกชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นราชโอรสของ “พระอริฏฐราชา” เพราะสงครามภายใน จึงทำให้ต้องระหกระเหินออกจากเมืองตั้งแต่วัยอยู่ในครรภ์มารดา ในตอนหนึ่งของเรื่องระหว่างที่เดินทางมาซึ่งเมืองคินจากท้าวโพลชนก ก่อนที่พระเจ้าโพลชนกจะสิ้นพระชนม์ได้ตรัสถึงลักษณะคนที่จะมาสืบทอดบัลลังก์ว่า ต้องเป็นผู้ที่ทำให้พระธิดา คือ พระนางสิวลีเทวีนดี ต้องเป็นผู้ที่รู้ห้วนอนแห่งบัลลังก์สี่เหลี่ยม ต้องเป็นผู้ที่ยกยอหนักแน่นแรงพ้นคนได้ และต้องเป็นผู้ที่สามารถทำขุมทรัพย์ 16 แห่งให้ปรากฏ เหล่าเสนาอำมาตย์ต่างค้นหาผู้ที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ แต่หาไม่ อำมาตย์จึงใช้วิธีเสี่ยงบุษยรถ เมื่อรถนั้นแล่นไปยังที่ที่พระโพธิสัตว์บรรทมอยู่ เหล่าอำมาตย์จึงไปเชิญให้ขึ้นรถมาที่พระราชวัง พระมหาชนกสามารถตอบคำถามได้ทุกข้อ พระนางสิวลีพึงใจ จึงได้อภิเษก และครองเมืองมิลลาร่วมกันสืบมา

กาลต่อมาพระมหาชนกได้เสด็จประพาสอุทยาน และได้เสวยมะม่วงมันมีรสเลิศ เมื่อเสวยเสร็จแล้ว เหล่าผู้คนก็มาเก็บมะม่วงกินตาม พวกที่ไม่ได้กินก็พากันทำลายต้นมะม่วงนั้นเสีย พระองค์ทรงเห็นว่าการที่มะม่วงถูกทำลายนั้นก็เพราะความที่มันมีผล ส่วนอีกต้นไม่ถูกทำลายเพราะไม่มีผล พระองค์จึงบังเกิดความสังเวช ด้วยเห็นว่าราชสมบัติก็เหมือนเช่นต้นไม่มีผลนั้น จึงทรงตั้งมั่นจะออกผนวช จากนั้นก็ได้เจริญธรรมในพระตำหนัก และไม่เสด็จออกมาว่าราชการอีกเป็นเวลา 4 เดือน จากนั้นก็ทรงแต่งกายแบบผู้ทรงศีล และเดินจงกรมอยู่แต่ในปราสาท แต่ด้วยความเป็นห่วงพระเทวีและพระสนมจึงมาเฝ้าฯ และได้เห็นว่าพระราชากำลังเสด็จออกจากปราสาท และคงจะไม่ยอมกลับมาอีก

พระเทวีให้อำมาตย์ส่งคนไปเฝ้าเรือนเก่า และศาลาเก่าเบื้องหน้าเส้นทางที่พระราชากำลังเสด็จไป แล้วทูลว่ามีไฟไหม้ให้ทรงประทับอยู่ก่อน

ทรงเกลี้ยให้มีการปล้นฆ่าในเมือง แต่ก็ไม่สามารถจะหยุดพระราชาได้ พระมหาชนกเห็นคนติดตามมาจึงออกอุบายโดยขีดเส้นขวางทาง แล้วตรัสว่าจะลงโทษคนที่ทำใหรรอยขีดนั้นว่างขาด ต่อมาพระนางคร่ำครวญลุ่มหลงร่ายชิตทำให้มีรอยขาดคนจึงติดตามต่อไปได้อีก พระนางก็เสด็จตามไป เมื่อถึงตัวเมืองภูวนครเห็นชายผู้หนึ่งกำลังย่างเนื้อ แต่เนื้อนั้นถูกสุนัขคาบไป คนไล่สุนัขไปถึงประตูเมืองด้านทิศใต้ก็เกิดเหน้อยหน้าจึงละทิ้งเนื้อ ส่วนสุนัขได้ทั้งเนื้อด้วยความกลัว พระโพธิสัตว์จึงนำเนื้อนั้นมาเสวย พระนางเห็นก็นิกรังเกียจจึงกล่าวตำหนิ แต่พระองค์ตรัสว่า นี่เป็นอาหารที่ได้มาด้วยความชอบธรรม เมื่อเดินทางต่อมาก็เห็นกุมารีสวมก่าไล มือข้างหนึ่งสวม 2 อัน และอีกข้างหนึ่งสวม 1 อัน ก่าไล 2 อันนั้นกระทบกันจนมีเสียงดัง แต่อีกข้างหนึ่งนั้นไม่มีเสียง พระโพธิสัตว์อยากให้พระเทวีเสด็จกลับไปจึงเกลี้ยตรัสถามกุมารีในทำนองว่า ก่าไลมีเสียงเพราะอะไร แต่คำตอบของนางกุมารีที่ว่า ก่าไล 2 อันกระทบกัน ก่าไล 1 อัน คือปราชญ์สงบนิ่ง ก่าไล 2 อัน คือบุคคลซึ่งกำลังวิวาท ผู้ที่ใครไปสวรรค์ ชอบความเป็นอยู่ผู้เดียว พระมหาชนกบอกให้พระนางกลับเพราะบรรพชิตที่มีสตรีติดตามจะถูกติเตียน พระนางไม่ทรงยอม ต่อมาเดินมาถึงเรือนช่างศร พระโพธิสัตว์เห็นนายช่างหลับตาข้างหนึ่งเล็งลูกศรเพื่อตัดให้ตรง พระมหาชนกจึงทรงถามในทำนองว่า เห็นประโยชน์อะไรกับการหลับตาข้างหนึ่ง คำตอบของช่างศรที่ว่า การมองด้วยตา 2 ข้างจะทำให้พรำ ตาข้างเดียวจึงจะตัดให้ตรงได้ บุคคล 2 คนแก่งแย่งกัน คนเดียวไม่ต้องแบ่งให้ใคร หากจะไปสวรรค์ต้องอยู่คนเดียว แต่พระนางไม่ยอมกลับ ท้ายที่สุดพระมหาชนกทรงถอนหญ้ามุงกระต่ายแล้วตรัสว่า “หญ้ามุงกระต่ายที่ติดกันอยู่แต่เดิม ซึ่งอาตมาถอนแล้วนี้ ไม่อาจสืบทอดกันได้อีก ฉันทใด ความอยู่ร่วมกันระหว่างเธอกับอาตมา ก็ไม่อาจสืบทอดได้อีก ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น เธอจงอยู่ผู้เดียว อาตมาก็จะอยู่ผู้เดียวเหมือนกัน” (อ.มหาชนกชาดก, ล.4ภ.2: 153) เมื่อพระนางได้ฟังก็เสียพระทัยจนสลบไป จากนั้นพระมหาชนกก็ได้แยกทางไปยังป่า เมื่อพระนางทรงฟื้นขึ้นมาไม่เห็นพระสวามีก็เที่ยวตามหาแต่ไม่พบ จึงสร้างเจดีย์ในที่ที่ทรงประทับยืน ณ บ้านช่างศร สถานที่ที่ตรัสกับกุมารี สถานที่ที่เสวยเนื้อ และสถานที่ที่ทรงสนทนากับพระนารถาปส และพระฤๅษีมิคาชิเน จากนั้นทรงมอบราชสมบัติให้พระโอรสที่หาญ และออกผนวชที่อุทยาน ท้ายที่สุดทั้งพระนางและพระโพธิสัตว์เมื่อสิ้นอายุขัยก็ไปเกิดในพรหมโลก

อรรถกถาเรื่องนี้ เห็นชัดเจนกว่า ในตอนต้นเรื่องพระมหาชนก ใช้ปัญญาเพื่อได้ครองราชบัลลังก์ และนางอันเป็นที่รัก แต่ตอนกลางเรื่องจนถึงตอนจบ พระโพธิสัตว์ทรงใช้ปัญญาทำให้พระมเหสีเข้าใจ “ทางแห่งเนกขัมมะ” อันเป็นทางอันประเสริฐสุดสำหรับมนุษย์ ซึ่งที่สุดแล้วก็ทำให้พระมเหสีผู้ที่ไม่เคยเปิดใจยอมรับ สามารถเข้าใจทุกบททดสอบ คำสอนทุกข้อที่พระโพธิสัตว์พยายาม บอกตลอดระยะทางที่นางต้องดึงจะนำพระองค์กลับ เมื่อทรงเข้าใจความเมตตา และปรารถนาดีที่พระสวามีมีให้ พระนางก็ละสมบัติออกผนวชตามได้ที่สุดในที่สุด

ส่วน ใน “อ.ฉัททันตชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพระยาช้างที่อาศัยอยู่ ณ ฉัททันตสระ มีมเหสี 2 พระองค์ คือ มหาสุภัททา และ จุลสุภัททา มีบริวารช้าง 8,000 เชือก วันหนึ่งพระยาช้างโพธิสัตว์ได้ให้ดอกบัวใหญ่แก่นางมหาสุภัททา นางจุลสุภัททาเห็นเข้าก็น้อยใจ ต่อมาพระยาช้างได้นำของมาถวายพระพุทธรูป 500 รูป นางจุลสุภัททาก็มาด้วย จึงอธิษฐานขอให้ตนไปเกิดเป็นนางสุภัททาอัครมเหสีแห่งแคว้นมัทราฐ โดยขอให้พระราชาตามใจ และส่งพรานมายิงพระยาช้างด้วยศรอาบยาพิษ และตัดงาทั้งสองให้ได้ ต่อมานางก็อดอาหารจนเสียชีวิต เมื่อกำเนิดอีกครั้งนางก็ได้อภิเษกกับพระเจ้าพราณสีตามจิตอธิษฐาน ต่อมานางขอให้พระราชาส่งพรานไปยิงพระยาช้างตามที่ได้อธิษฐานไว้ เมื่อพรานโสณฺดรยิงพญาช้างที่ทองจนทะลุหลังแล้ว ความเจ็บปวดทำให้คิดจะทำร้ายกลับ แต่เมื่อเห็นว่าพรานนุ่งห่มด้วยผ้ากาสาพัสตร์ ก็คิดว่า “ขึ้นชื่อว่า ธงชัยแห่งพระอรหันต์ ไม่ควรที่บัณฑิตจะทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้” หลังจากทราบความจริงว่า นางสุภัททาทรงเป็นผู้ใช้ให้พรานมาตัดงา เพราะความโกรธแค้น และความน้อยใจในอดีตชาติ พระโพธิสัตว์สำนึกรู้ว่า “แท้จริง พระนางสุภัททาทรงทราบดีว่า งาต่าง ๆ แห่งบิดาและปู่ทวดของเรา มีอยู่เป็นอันมาก แต่พระนางเป็นคนพาล โกรธเคือง ผูกเวร ต้องกาจะฆ่าเรา” (อ.ฉัททันตชาดก , ล.3 ก.7: 400) จึงย่อกายนอนก้มศีรษะลงเบื้องต่ำให้พรานโสณฺดรเลื่อยงาคู้งามนั้น ก่อนตายยังได้กล่าวกับพรานว่า “สหายพราน เราให้งาเหล่านี้แก่ท่าน ใช่ว่าเราจะไม่รักของเรากี่หาไม่ แต่เพราะงาคือพระสัพพัญญุตญาณนั้น เรา รักกว่างาคู่นี้ตั้งร้อยเท่าพันเท่า ขอบุญนี้จึงเป็นปัจจัยแห่งการได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ...” (อ.ฉัททันตชาดก , ล.3 ก.7: 401) จากนั้นก็ทำกาละเสีย ครั้นเมื่อนางสุภัททาได้เห็นงาามทั้งคู่อีกก็สะท้อนใจว่าตนได้ทำลายชีวิตของมหาสัตว์เสียแล้วก็หัวใจแตกสลาย เรื่องนี้นอกจากจะเห็น “ขันติ” ต่อความเจ็บปวด และการ “ข่มจิต” ไม่ให้ลุแก่อโทสะของพระโพธิสัตว์จนอาจทำร้ายพรานแล้ว ยังเข้าใจ

การกระทำอันมีเหตุจากความโกรธแค้นของพระนางสุภัททาที่ส่งผลให้มหาสัตว์ยอมให้พรานเลี้ยงาไปถวายนางแต่โดยดี แต่แม้นางจะสำนึกได้ในตอนท้าย แต่ผลแห่งกรรมที่กระทำต่ออดีตสามีผู้ประเสริฐก็ทำให้นางต้องพบกับจุดจบคือ “ความตาย” อรรถกถาเรื่องนี้จึงแปลกกว่าเรื่องก่อนหน้าที่ยกมาตรงที่ภรรยาได้สำนึกในตอนทีพระโพธิสัตว์ได้เสียชีวิตลงแล้ว

3.2.3.3 พระโพธิสัตว์กับภรรยาทุศีล

ภรรยาอีกกลุ่มหนึ่งที่ปรากฏในอรรถกถา คือ *กลุ่มทุศีล* ที่ไม่มีโอกาสปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงตัวเองนางเหล่านั้นไม่เพียงแต่ทำให้สามีเสื่อมเกียรติ แต่ยังทำให้นักบวชต้องคลายจากความบริสุทธิ์แห่งศีลด้วย เพราะนางเกิดมาเพื่อทำลายตบะของนักบวชโดยแท้ สำนักพื้นฐานภรรยาควรรู้ว่าเพศบรรพชิตเป็นสิ่งที่สมควรยกไว้สูง ต้องให้เกียรติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากนักบวชนั้นเคยเป็นสามีของตนมาก่อน แต่ในอรรถกถากลับพบว่า มีหลายเรื่องทีผู้แต่งจงใจสร้างตัวละคร “ภรรยา” ของพระโพธิสัตว์ให้มินิสัยไม่ซื่อสัตย์ มักมากในกาม แต่หากมองในมุขกลับภรรยาประเภทนี้ ก็ช่วยให้พระโพธิสัตว์ สามารถตัด “บ่วง” หรือ “พันธะผูกพัน” ทางโลกเพื่อบ่มงูสู่ทางธรรมได้เร็วขึ้น

ใน “*อ.มหาปโลกชาดก*” พระโพธิสัตว์มีชายามากมากในกามคุณ แต่สุดท้ายพฤติกรรมของนางก็ทำให้พระโพธิสัตว์เกิดปัญญาว่า “มาตุคาม” เป็นภัยอันใหญ่หลวงที่มักทำให้สัตว์ผู้บริสุทธิ์เศร้าหมอง พระองค์จึงตัดบ่วงร้อยรัดคือ “ภรรยาผู้ทุศีล” นี้ได้ และออกบวชปฏิบัติธรรมอย่างสงบ เรื่องนี้พระองค์ถือกำเนิดเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิกราช ณ พาราณสีนคร มีพระนามว่า “อนิถิกันธกุมาร” พระกุมารไม่ปรารถนาในสรรพกามทีพระราชบิดาจัดทาให้ จึงมักปลีกตนเองไปนั่งเพ่งฌานเพียงลำพัง พระเจ้ากาสิกราชจึงให้นางกุมาริกาผู้มีความงามและเชี่ยวชาญในการร้องรำและดีดสีทุกสิ่ง ไปทำให้พระกุมารเกิดกามรสนางสามารถขับกล่อมเพลงจนพระกุมารเกิดความกำหนัดและเรียกนางนางให้มาขับร้องใกล้ๆ อาศรม ต่อมาพระองค์ไม่ปรารถนาให้บุรุษอื่นได้ยินเสียงเพลงนี้ก็ใช้มีดออกไปไล่ฆ่าบุรุษทั้งหลาย ประชาชนจึงมาทูลฟ้อง และให้พระเจ้ากาสิกราชขับไล่ พระโอรส และนางกุมาริกาออกไปจากเมือง ดังนั้น พระกุมารจึงพาภรรยาไปอยู่ในป่า วันหนึ่งนางกุมาริกาได้พบกับดาบสที่สามารถเหาะได้ นางก็ยั่วชวน

พระดาบสจนขาดพรหมจรรย์ไม่สามารถหาะได้อีก เมื่อ “พระอนิตถิกุมาร” กลับมาจากการหาอาหาร ดาบสเห็นแล้วตั้งใจจะหนีแต่ไม่สามารถหาะได้จึงตกลงไปในน้ำ พระโพธิสัตว์จึงตรัสสั่งสอนพระดาบสว่า สตรีนั้นสามารถทำให้นักพรตจมอบายได้ จึงควรเว้นจากมาตุคามให้ไกล ดาบสได้ฟังดังนั้นก็ได้ฉวนวิเศษกลับคืนมาอีกครั้ง และหาะกลับอาศรมตนได้ จากนั้น “พระอนิตถิกุมาร” ได้พานางกุมาริกาไปยังเมือง ส่วนพระองค์ก็กลับมาถือครองเพศบรรพชิตอย่างสงบ จากตัวอย่างนี้ เห็นชัดว่า แม้พระสวามีจะมอบความรัก ความซื่อสัตย์ให้แก่นาง แต่การที่พระชายาเป็นผู้ไม่ซื่อสัตย์ มากมากในกามคุณ และมักทำสัตว์ผู้บริสุทธิ์ให้เศร้าหมอง ก็เป็นแรงผลักดันสำคัญให้พระโพธิสัตว์เดินสู่เส้นทางแห่ง “เนกขัมมะ” ได้เร็วขึ้น

ส่วน ใน “อ.ตักกชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นดาบสช่วยชีวิตลูกสาวเศรษฐี (นางทุษฐกุมารี) ไว้ แต่นางกลับใช้เล่ห์มารยาหญิงทำให้พระโพธิสัตว์สืลขาด และเสื่อมจากฉาน จนต้องสึกไปประกอบอาชีพขายเปรี๊ยะ วันหนึ่งมีโจรจับนางไปเป็นภรรยา นางรู้สึกพึงใจกับชีวิตใหม่ จึงลงสามเภา(พระโพธิสัตว์)ไปให้สามีใหม่(หัวหน้าโจร)ฆ่า แต่ท้ายที่สุดเมื่อโจรทราบความจริงก็ฆ่านางเสีย จากนั้นพระโพธิสัตว์และหัวหน้าโจรออกบวชด้วยกัน เรื่องนี้มีเนื้อหาต่างจาก 2 เรื่องข้างต้น คือ ภรรยาทำให้พระโพธิสัตว์ขาดจากศีลครั้งหนึ่ง และกระทำความผิดซ้ำอีก แต่การทำความผิดซ้ำก็ทำให้พระโพธิสัตว์ได้กลับมาถือครองเพศบรรพชิตตลอดไปตราบสิ้นอายุขัย

ตามหลักการของปัจฉิมทิศ ภรรยา และสามีต้องสงเคราะห์กัน และกัน ผู้เป็นสามีต้องยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ เป็นอาทิ ส่วนผู้เป็นภรรยา ก็ต้องจัดการงานให้ดี (ดูแลบ้าน) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี (ญาติของสามี) ไม่ประพฤตินอกใจ และขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง เป็นต้น เพราะคุณธรรมเหล่านี้ ถือเป็น “จริยวัตรแห่งสามีภรรยา” ถ้าทั้งสองฝ่ายปฏิบัติต่อกันอย่างสม่ำเสมอ ความแตกร้างในชีวิตคู่ย่อมไม่เกิดขึ้น ในอรรถกถาชาดกที่นำมาวิเคราะห์จึงเห็นได้ชัดว่า คุณลักษณะที่พระโพธิสัตว์ในฐานะ “สามี” มีทุกเรื่องคือ ความรัก(ความเมตตา) การยกย่อง และให้เกียรติในฐานะภรรยา (ยกเว้น อ.ฉัททันตชาดก ที่ความผิดส่วนหนึ่งมาจากนางข้าง-ภรรยาเองที่เข้าใจเหตุการณ์บางอย่างผิดไป) บางเรื่องพระโพธิสัตว์ต้องใช้ทั้งปัญญา ความอดทน และวิริยะเพื่อพิสูจน์ความรัก รวมทั้งอภัย และให้

โอกาสเมื่อเห็นวามางสำนึกผิด (อ.กุสชาดก) ในทางตรงกันข้ามภรรยาบางเรื่องก็ขาดคุณสมบัติด้านการสงเคราะห์ญาติฝ่ายสามี จนถึงขั้นคิดวางแผนฆ่า (อ.ตักกชาดก) แต่สุดท้ายก็ได้รับโอกาสในการกลับตัว ในขณะที่อีกหลายเรื่อง นางเหล่านั้นเป็นภรรยาที่ไม่ซื่อสัตย์ เพราะประพฤตินอกใจสามีอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจาก 3 ประเด็นที่น่าเสนอ คือ พระโพธิสัตว์กับภรรยาที่มีธรรมเสมอกัน, พระโพธิสัตว์กับภรรยาที่มีพลังสอนได้ และพระโพธิสัตว์กับภรรยาทุศีล โดยแต่ละประเด็นจะยกให้เห็นเป็นบางตัวอย่างเท่านั้น จึงสามารถแสดงให้เห็นว่า การอยู่กับ “ภรรยา” ที่มีพื้นฐานด้านอุปนิสัยใจคอที่แตกต่างกัน มีผลต่อการแสดงคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในฐานะ “สามี” ได้เช่นกัน

3.2.4 พระโพธิสัตว์ในฐานะที่ผู้เมตตา ให้ปัญญา อภัยและและให้โอกาสน้อง

นอกจากเนื้อหาในอรรถกถา จะทำให้เห็นภาพของพระโพธิสัตว์ในฐานะบิดา บุตร และสามีที่เต็มเปี่ยมไปด้วย “เมตตา” และ “ปัญญา” แล้ว ในบทบาทพี่ชาย พระโพธิสัตว์ก็แสดงคุณธรรมต่อน้องให้เห็นเช่นกัน จากกลุ่มข้อมูลที่น่ามาศึกษา พบถึง 14 เรื่องที่พระโพธิสัตว์อยู่ในฐานะพี่ชายที่ต้องเอาใจใส่ดูแลน้อง ได้แก่ อ.ทศรชชาดก, อ.เทวธรรมชาดก, อ.ออสทิสชาดก, อ.ราชชาดก, อ.มณิกัณฐชาดก, อ.มัจฉทานชาดก, อ.สาธุชาดก, อ.ทัทธชาดก, อ.ภาพพาหุชาดก, อ.มัยหกลกษณชาดก, อ.ภิกษชาดก, อ.โรหนมิกชาดก, ฐิตัตตชาดก, และ อ.โสณนันทชาดก โดยได้ยกมานำเสนอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

3.2.4.1 พระโพธิสัตว์ในฐานะพี่ชายผู้เมตตา น้อง

หากความเมตตา หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับความสุข และหวังให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ความรักในฐานะพี่ชายที่ชัดเจนที่สุดของพระโพธิสัตว์ก็คือ การปกป้องน้องจากอันตราย และแม้ชีวิตที่สามารถสละแทนได้ ดังปรากฏใน “อ.โรหนมิกชาดก” พระพุทธเจ้าถือกำเนิดเป็นเนื่อนามว่า “โรหนะ” มีน้องชายชื่อ “จิตตมฤค” น้องสาวชื่อ “สุดตนา” เมื่อโพธิสัตว์รับหน้าที่เลี้ยงดูบิดา มารดา ผู้ชราและตาบอด วันหนึ่งพราณมาเห็นพระยาเนื่อสีทองก็กลับไปเล่าให้บุตรฟังก่อนจะเสียชีวิต เมื่อพระนางเขมาราชเทวีทรงสุบินว่ามีสุวรรณมฤคยืนอยู่บนแท่นทองแล้วแสดงธรรมด้วยเสียงอันไพเราะ จึงปรารถนา

จะได้พบ บุตรพรานอาสาไปจับมาถวาย พระยาเนื้อโฬิสต์ว์ ยอมติดบ่วงเพื่อช่วยเนื้อตัวอื่น แต่เนื้อ “จิตตมฤค” และ “สุดตนา” ไม่ยอมหนีไปจากพี่ชายไปไหน เมื่อพรานได้สนทนากับพระยาเนื้อก็รู้สึกซาบซึ้งใจในความรักของพี่น้องและความกตัญญูของพระโฬิสต์ว์จึงได้ปล่อยเนื้อทั้งสามไป พระยาเนื้อให้พรานลูบหลังตนเพื่อให้ขนสีทองติดมือพรานไป พรานได้นำขนสีทองนั้นกลับวังให้พระราชาและพระราชเทวีทอดพระเนตร อีกทั้งยังได้แสดงธรรมดังที่พระโฬิสต์ว์สอนแก่พระเทวีจนพระนางหายจากอาการแพ้พระครรภ์ พระราชาทรงพอพระทัยจึงพระราชทานทรัพย์สินสมบัติให้เป็นอันมาก แต่พรานไม่รับเพราะประสงค์จะออกบวชเรื่องนี้ นอกจากเห็นความเมตตาของพระโฬิสต์ว์ที่ยอมเป็นผู้เสียสละตนติดบ่วงเพื่อช่วยชีวิตน้องๆ และเนื้อตัวอื่นๆ แล้วยังเห็นความกตัญญูที่มีต่อบิดามารดา ผู้ชราและตาบอด และแม้การให้ “ธรรมทาน” แก่พราน ซึ่งไม่ได้อยู่ในฐานะน้องชาย แต่ก็แสดงให้เห็นความเป็นผู้มีปัญญาที่สั่งสอนพรานจนสามารถนำไปแสดงต่อพระเทวีและพระราชาก็ได้

ทั้งนี้ความเมตตาที่ปรารถนาจะให้คนที่รักปราศจากทุกข์ และพบกับความสุขไม่ได้สะท้อนให้เห็นเฉพาะการยอมสละชีวิตแทนเท่านั้น ทุกเรื่องที่พระโฬิสต์ว์ปฏิบัติในฐานะพี่ชายล้วนมีเมตตาแฝงอยู่ทั้งสิ้น ผู้วิจัยมองว่า ความเมตตาเป็นพื้นฐานของการแสดงออกทั้งในแง่ของความรู้สึก คำพูด และพฤติกรรม ดังนั้น การให้ปัญญาเพื่อน้องหลุดพ้นจากความเขลาจึงล้วนมีฐานมาจากความเมตตา เพราะการจมอยู่กับความไม่รู้เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “ถ้าไม่รักก็คงไม่สอน” หรือยามที่เห็นน้องทำผิดแล้วตักเตือน รวมทั้งพร้อมอภัยและให้อีกาสักต้องมาจากใจที่เมตตาเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยจึงขอนำรายละเอียดของทั้ง 2 ประเด็นนี้มานำเสนอ ดังนี้

3.2.4.2 พระโฬิสต์ว์ในฐานะพี่ชายผู้ให้ปัญญาแก่น้อง

เมื่อน้องชายตกอยู่ในสภาวะของความไม่รู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่เข้าใจ “ความไม่เที่ยงของชีวิต” พระโฬิสต์ว์ในฐานะพี่ที่เข้าใจหลัก “อนิจจตา” อย่างถ่องแท้ จึงต้องสอนธรรมเพื่อน้องละความเศร้าโศกจากการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักให้ได้ ดังปรากฏใน “อ.ทศรถชาดก” ที่พระโฬิสต์ว์ถือกำเนิดเป็น “รามบัณฑิตราชกุมาร” พระบิดาคือ ท้าวทศรถที่ได้ทรงให้สัญญาว่า จะมอบราชสมบัติแก่ราชโอรสที่เกิดจากเทวีองค์ใหม่คือ พระภรต ดังนั้นจึงขอให้พระรามออกเดินป่าเป็นเวลา 12 ปี โดยมีพระลักษมณ์กุมารน้องชาย และนางสีดาเทวี ผู้เป็นน้องสาว

ร่วมเดินป่าด้วย กษัตริย์ทั้งสามได้พำนักรอยู่ในอาศรม จนกาลล่วงไป 9 ปี ท้าวทศรถ สิ้นพระชนม์ พระภรตกุมารจึงมาแจ้งข่าวแก่พี่ๆ ทั้งสาม พระลักษมณ์กุมาร และนางสีดาเทวีต่างร่ำไห้ไม่ได้สติ มีเพียงพระรามบ้นจิตเท่านั้นที่มีได้ทรงเศร้าโศกมิได้ทรงคร่ำครวญ ภรตกุมารจึงเอ่ยถามด้วยความสงสัยว่า “พี่รามบ้นจิต ด้วยอาณภาพอะไร เจ้าพี่จึงไม่เศร้าโศก ถึงสิ่งที่ควรเศร้าโศก ความทุกข์มิได้ครอบงำพี่ เพราะได้สดับว่า พระราชบิดาสวรรคตแล้ว” (อ.ทศรถบ้นจิต, ล.3.ภ.6: 78) พระรามบ้นจิตจึงแสดงเหตุแห่งความไม่เศร้าโศกของพระองค์ ให้น้องทั้งสามฟังว่า

“คนเราไม่สามารถจะรักษาชีวิตที่คนเป็นอันมากพร่ำเพ้อถึง นักปราชญ์ผู้รู้แจ้งจะทำตนเพื่อให้เดือดร้อนเพื่ออะไรกันทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบ้นจิต ทั้งคนมั่งมีทั้งคนยากจน ล้วนบ่ยหน้าไปหามฤตยูทั้งนั้น/ ผลไม้ที่สุกแล้ว ก็พลันแต่จะหล่นลงเป็นแน้นฉินใด สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้ว ก็พลันแต่จะตายเป็นแน้นฉินนั้น/ เวลาเข้าเห็นกันอยู่หลายคน พอถึงเวลาเย็นบางคนก็ไม่เห็นกัน เวลาเย็นเห็นกันอยู่หลายคน พอถึงเวลาเช้าบางคนก็ไม่เห็นกัน/ ถ้าผู้ที่คร่ำครวญหลงเบียดเบียนตนอยู่ จะพึงได้รับประโยชน์เล็กน้อยไฉร์ บ้นจิตผู้มีปรีชาก็จะพึงทำเช่นนั้นบ้าง/ ผู้เบียดเบียนตนของตนอยู่ ย่อมชوبผอม ปราศจากผิวพรรณ สัตว์ผู้ละไปแล้วไม่ได้ช่วยคุ้มครองรักษา ด้วยการร่ำไห้ฉ่นเลย การร่ำไห้ให้ประโยชน์/ คนฉลาดพึงดับไฟที่ไหม้เรือนด้วยน้ำฉินใด คนผู้เป็นนักปราชญ์ได้รับการศึกษามาดีแล้ว มีปัญญาเฉลียวฉลาด พึงรีบกำจัดความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นโดยพลัน เหมือนลมพัดปยุ่นฉ่นนั้น/ คนๆ เดียวเท่านั้นตายไป คนเดียวเท่านั้น เกิดในตระกูล ส่วนการคบหากันของสรรพสัตว์ มีการเกี่ยวข้องกันเป็นอย่างยิ่ง/ เพราะเหตุฉนั้นแล ความเศร้าโศกแม้จะมากมาย ก็ไม่ทำจิตใจของนักปราชญ์ผู้เป็นพหูสูต มองเห็นโลกนี้และโลกหน้า รู้ทั่วถึงกรรมให้เร่าร้อนได้/ เราจักให้ยศ และโภคสมบัติ แก่ผู้ที่ควรจะได้ จักทะนุบำรุงภริยาญาติทั้งหลาย และคนที่เหลือ นี่เป็นกิจของบ้นจิตผู้ปรีชา”

(อ.ทศรถบ้นจิต, ล.3 ภ.6: 79-80)

เมื่อสามพี่น้องพึงธรรมเทศนาจากรามบ้นจิตจบก็สามารถระงับความโศกจากการสูญเสียพระราชบิดา “ทศรถ” ได้ทันที เหตุการณ์ตอนนี้ แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้เข้าใจโลก เข้าใจความเป็นไปในชีวิตมนุษย์ได้เป็นอย่างดี จนสามารถแสดงธรรมข้อดังกล่าวให้น้องทั้งสามเกิดดวงตาเห็นธรรมในที่สุด

นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ยังสอนให้น้องรู้จักการข่มจิต ละความโกรธ และตั้งมั่นอยู่ในขันติ ดังปรากฏใน “อ.ทททราชาดก” ที่พระองค์ถือกำเนิด

เป็นโอรสพระยานาคราชนามว่า “มหาทัตทร” มีน้องชายชื่อว่า “จุลทัตทร” น้องมีนิสัยดุร้ายหยาบซ้า ไม่มีความอดทนอดกลั้น และมักทำผิดซ้ำซากจึงเป็นเหตุให้บิดาเนรเทศออกจากเมือง เมื่อออกมาอยู่ข้างนอกก็ยังไม่ทิ้งนิสัยเดิม วันหนึ่งถูกกลุ่มเด็กชาวบ้านพุดจาตุหมื่นก็ทนไม่ได้จึงคิดจะทำร้าย พระโพธิสัตว์จึงสอนน้องว่า “บุคคลถูกขับไล่จากแคว้นของตนไปอยู่ยังถิ่นอื่น ควรทำนางใหญ่ไว้เพื่อเก็บคำหยาบคายทั้งหลาย/ บุคคลอยู่ในหมู่ชนผู้ไม่รู้จักตน ไม่ควรทำการถือตัวในที่ที่ไม่มีคนรู้จักตน โดยชาติหรือโดยวินัย/ บุคคลผู้มีปัญหาแม้เปรียบเสมือนด้วยไฟ เมื่อไปอยู่ต่างถิ่นไกล พึงอดทนแม้คำขู่ตะคอกของทาส” (อ.ทัตทรชาดก, ล.3 ภ.4: 403) จากความตอนนี้นอกจากแสดงให้เห็นปัญหาผ่านการสอนให้น้องตั้งมั่นอยู่ในขันติ และพึงระงับโทสะแล้ว ยังเห็นความรักความห่วงใยที่ซ่อนอยู่ภายใต้คำสอนนี้ชัดเจนด้วย เมื่อครบ 3 ปี บิดาก็เรียกกลับคืนสู่ภาคพิภพดั้งเดิม

เมื่อเห็นน้องชายลุ่มหลงในลาภสักการะ พระโพธิสัตว์ก็เตือนสติน้องให้เห็นความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง อันมีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ เป็นต้น ซึ่งคำสอนนี้ปรากฏใน “อ.กาฬพาหุชาดก” เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นวานรเผือก ชื่อ “ราธะ” มีน้องชายชื่อ “โปฏฐปาทะ” ทั้งสองถูกพรานจับตัวไปถวายพระราชา ต่อมาพรานได้จับลิงตัวใหญ่มาถวายเพิ่ม อาหารการกินดีๆ จึงถูกจัดไปให้แกลิงตัวใหม่เป็นอันมาก วานรผู้น้องรู้สึกว่ามันไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลเช่นเดิมจึงชวนพี่ชายหนีเข้าป่า พระโพธิสัตว์จึงสั่งสอนน้องไม่ให้ด้นรนและให้เข้าใจความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งว่า “ดูกร น้องโปฏฐปาทะ ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือ ลาภ ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง เจ้าอย่าเศร้าโศกเสียใจไปเลย จะเศร้าโศกเสียใจไปทำไม?” (อ.กาฬพาหุชาดก , ล.3 ภ.4: 580) จากนั้นก็อธิบายให้น้องเห็นว่า ด้วยลักษณะของลิงกาฬพาหุที่กระดิกหู และกลอกหน้ากลอกตาไปมา ไม่นานก็จะทำให้ราชกุมารหวาดกลัว การณ์เช่นนั้นก็เท่ากับว่า ลิงนั้นได้เป็นเสมือนผู้จับตัวเองออกไปจากที่แห่งนี้ และสิ่งนั้นก็จริงดังพี่ชายกล่าว ภายหลังลิงเผือก 2 พี่น้องก็ได้ลาภกลับคืนมา คำอธิบายของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวกับน้องนั้นได้แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่เข้าใจลักษณะหรือธรรมชาติของลิงอย่างถ่องแท้ จึงสามารถนำมาเป็นเครื่องพิสูจน์จนน้องได้ประจักษ์แก่สายตาตนเอง

3.2.4.3 พระโพธิสัตว์ในฐานะพี่ชายผู้อภัยและให้โอกาสน้อง

เหตุการณ์ที่น้องชายกระทำผิดต่อพระโพธิสัตว์ แต่ได้รับการอภัยจนสามารถกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีได้อีกครั้ง พบในอรรถกถา 4 เรื่องคือ อ. มัยหสกุณชาตก, อ. อสทิสชาตก, อ. มัจฉทานชาตก และอ. โสณนันทชาตก

ใน “อ. มัยหสกุณชาตก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลเศรษฐี เมื่อบิดาล่วงลับก็ได้พิจารณาสมบัติ และคิดว่ามีมาก จึงอยากจะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยสร้างโรงงานไว้มากี่แห่งก็สร้าง และทำทานอยู่เป็นนิจ ครั้นเมื่อบุตรของตนเดินได้ พระโพธิสัตว์ก็คิดผูกน้องชายไว้ จึงฝากสมบัติทั้งหมดและลูกเมียให้น้องชายดูแล ส่วนตนขอออกบวช ก่อนไปก็ได้ให้โอวาทว่า จงอย่าประมาท และหมั่นให้ทานเป็นนิจดังที่เคยทำ จากนั้นก็ออกบวช ต่อมาน้องชายมีลูกเป็นของตัวเองก็กลัวว่าสมบัติจะถูกแบ่ง จึงได้วางแผนฆ่าบุตรน้อยของพระโพธิสัตว์ ส่วนโรงงานก็ปล่อยทิ้งร้างไม่เหลียวแล รวมทั้งไม่มีการสงเคราะห์ญาติ พระดาบสรู้เรื่องจึงกลับมาสั่งสอนให้น้องชายเห็นความไร้ประโยชน์ของการสะสมทรัพย์ไว้มาก โดยยกเรื่องนกเขามาเทศนาเปรียบเทียบกับตัวน้องชายว่า

นกชื่อว่า มัยหกะ นกเขาบินไปที่ไหนเขาและชอกเขา เกาะต้นเลียบที่มีผลลูก ร้องว่า ของกู ๆ/ เมื่อมันร้องอยู่อย่างนี้ฝูงนกที่นั่นมารวมกันพากันกินผลเลียบแล้วบินหนี มันก็ยังร้องอยู่นั่นเอง ฉันทใด/ บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน รวบรวมทรัพย์ไว้มากมาย ตนเองก็ไม่ได้ใช้สอยเลย ไม่มอบส่วนแบ่งแก่ญาติทั้งหลายด้วย/ เขาไม่ได้ใช้สอยผ้าถุง ผ้าห่ม ไม่รับประทานกตดาหาร ไม่ตัดทรงดอกไม้ ไม่ลูบไล้เครื่องลูบไล้ ไม่ใช่อะไรสักครั้งเดียว และไม่สงเคราะห์ญาติทั้งหลาย/ เมื่อบ่นเพ้ออยู่อย่างนี้ว่า ของกู ๆ หวง แหนไว้ ภายหลังพระราชาบ้าง โจรบ้าง ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักบ้างเอาทรัพย์ไป คนนั้นก็จบเพ้ออยู่นั่นแหละ/ ส่วนผู้มีปริชาใช้เองด้วย สงเคราะห์ญาติทั้งหลายด้วย เขาจะได้รับเกียรติ เพราะการสงเคราะห์นั้น ละโลกนี้ไปแล้ว ก็จบบรรเทิงในสวรรค์

(อ. มัยหสกุณชาตก, ล. 3 ก. 5: 167-168)

สุดท้ายน้องชายคิดได้ และกลับมาทำโรงงานอีกครั้ง เมื่อวางใจในตัวน้องแล้ว พระโพธิสัตว์ก็กลับไปยังป่าหิมพานต์ เพื่อบำเพ็ญงานต่อไป ตราบสิ้นอายุขัย

ใน “*อ.อสทิสชาดก*” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็น “อสทิสราชกุมาร” ราชโอรสของท้าวพรหมทัต ผู้ซึ่งไม่มีความปรารถนาในราชสมบัติ จึงมอบให้พระอนุชาชื่อ “พรหมทัตราชกุมาร” ครองราชย์ ต่อมาพระอนุชาเชื่อคำยุยงว่า อสทิสราชกุมาร ปรารถนาในราชสมบัติ จึงสั่งจับ แต่พระโพธิสัตว์หนีออกไปได้ และไปอาศัยอยู่เมืองอื่น วันหนึ่งมีศึก 7 เมืองมาประชิด พระอนุชาจึงให้คนไปทูลเชิญอสทิสราชกุมารมาช่วย พระโพธิสัตว์สามารถขับพระราชาทั้ง 7 เมืองกลับไปได้ โดยไม่มีการเสียเลือดเนื้อแม้แต่น้อย จากนั้นก็ออกบวชตลอดชีวิต ในเรื่องนี้ นอกจากจะเห็นภาพของพระเชษฐาที่มิอนุชาหุบเขาเชื่อฟังคำยุยง แต่ด้วยความเป็นผู้มีเมตตา เมื่อเห็นอนุชาเดือดร้อนเพราะมีศึกมาประชิดเมือง จึงออกมาช่วยแก้ไขจนทุกอย่างผ่านไปด้วยดี ขณะเดียวกันก็เห็น “ความเมตตา” ที่พระโพธิสัตว์มีต่อกษัตริย์ทั้ง 7 เมืองด้วย เพราะทรงจับได้แต่ไม่ฆ่า

3.2.5 พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้ให้ปัญญาแก่ญาติมิตร

ผู้วิจัยรวมบทบาทของพระโพธิสัตว์ในฐานะอื่นๆ เช่น ลุงแสดงคุณธรรมต่อหลาน หลานแสดงคุณธรรมต่อลุง หรือหลานแสดงคุณธรรมต่อญาติๆ จากกลุ่มข้อมูลที่นำมาศึกษา พบไม่มากนัก แต่ในจำนวนน้อยนั้นก็ทำให้พบข้อสังเกตว่า พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้แสดงคุณธรรม หากไม่เป็นผู้ที่มีวิญญูญามากก็มักจะเป็นผู้มีคุณวุฒิเหนือกว่า เช่น มีฐานะเป็นนักบวช หรือเป็นบัณฑิต

ใน “*อ.มตโรทนชาดก*” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นบุตรเศรษฐี เมื่อบิดามารดาตาย พี่ชายก็เป็นผู้จัดแจงดูแลสมบัติ ครั้นเมื่อพี่ชายตายลง ทุกคนก็ต่างร้องไห้คร่ำครวญ จะมีก็แต่พระโพธิสัตว์เท่านั้นที่มั่นคงในมรณานุสติยาวนาน ไม่แสดงอาการเศร้าโศกใดๆ ญาติทั้งหลายจึงพากันติเตียน พระโพธิสัตว์จึงแสดงธรรมสั่งสอนหมู่ญาติให้เข้าใจความไม่เที่ยงของสังขารสรรพสัตว์ว่า

“ท่านทั้งหลาย ย่อมร้องไห้ถึงแต่คนที่ตายแล้วๆ ทำไมจึงไม่ร้องไห้ถึงคนที่จักตายบ้างเล่า สัตว์ทุกจำพวกผู้ดำรงสรีระไว้ ย่อมละทิ้งชีวิตไปโดยลำดับ/ เทวดา มนุษย์ สัตว์จุตูปาท หมู่ปักษีชาติ และพวกงู ไม่มีอิสระในสรีระร่างกายนี้ ถึงจะอภิมรณอยู่ (ในร่างกาย) นั้น ก็ต้องละทิ้งชีวิตไปทั้งนั้น/ สุขและทุกข์ที่เพ่งเล็งกันอยู่ในหมู่มนุษย์ เป็นของแปรผัน ไม่มั่นคงอยู่อย่างนี้ การคร่ำครวญ การร่ำไห้ไม่เป็นประโยชน์เลย เพราะเหตุไรกองโศกจึงท่วมทับท่านได้? พวกนักเลง และพวกคอกเหล่า ผู้ไม่ทำความเจริญ เป็นพาล หัวทกล้วนไม่มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมสำคัญบัณฑิตว่าเป็นพาลไป”

(อ.มตโรทนชาดก, ล.3 ก.4 : 494-494)

หลังจากได้ฟังธรรมจนจบสิ้น บรรดาญาติทั้งหลายก็หายจากความเศร้าโศกทันที

นอกจากนี้ พบ 2 เรื่องที่พระโพธิสัตว์อยู่ในฐานะลงผู้สอนวิชาแก่หลานๆ เรื่องแรก “อ.ชราทียชาดก” พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นมฤค วันหนึ่งน้องสาวนำบุตรมาให้สอน “มารยาเนื้อ” แต่หลานไม่สนใจจำเรียน จึงติดบ่วงนายพรานและตายในที่สุด พระโพธิสัตว์จึงกล่าวกับน้องสาวว่า “ดูก่อนนางเนื้อชราทียา ฉันไม่สามารถจะสั่งสอนเนื้อตัวนั้น ผู้มีกีบเท้า 8 กีบ มีเขาคดตั้งแต่โคนจรดปลาย ผู้ล่วงเลยโอวาทเสียตั้ง 7 วันได้” (อ.ชราทียชาดก, ล.3 ภ.4: 262) ส่วนหลานใน “อ.ติปัลลัตถมิกชาดก” มีลักษณะตรงข้าม คือ ใฝ่ในการศึกษา มานะพากเพียร จนเรียนสำเร็จ จึงสามารถเอาตัวรอดจากบ่วงนายพรานได้ ดังที่พระโพธิสัตว์ได้กล่าวกับน้องสาวว่า “ดูก่อนน้องหญิง ฉันยังเนื้อหลานชาย ผู้มีกีบ 8 กีบ นอนโดยเอากาง 3 ท่า มีเล่ห์กลมารยาหลายอย่าง คืบคินน้ำในเวลาที่ยังคินให้เล่าเรียนมารยาของเนื้อดีแล้ว โดยประการที่เนื้อหลานชายกลั่นลมหายใจได้โดยซ่อนนาลิกข้างหนึ่งแนบติดอยู่กับพื้นดิน ทำเล่ห์กลลงนายพรานด้วยอุบาย 6 ประการ” (อ.ติปัลลัตถมิกชาดก, ล.3 ภ.4: 262) ไม่นานหลานผู้เชื่อฟังลงก็สามารถนำตัวเองหลุดจากบ่วงนายพรานได้ พระโพธิสัตว์ในฐานะลงในเรื่อง ถูกสร้างให้เป็นผู้ใหญ่ที่ก่อปรทั้งวิญญู และคุณวิญญู สามารถรู้แจ้งว่าในป่านั้นสิ่งที่อันตรายที่สุดสำหรับฝูงมฤค คือ บ่วงและนายพราน เหตุนี้จึงพยายามสอนหลานที่ยังด้อยประสบการณ์ให้เรียนรู้ “มารยาเนื้อ” เพื่อทำให้พรานหลงกล จนสามารถเอาตัวรอดจากกับดักได้ โดยใช้อุบาย 6 ประการคือ นอนตะแคงเหยียดเท้าทั้ง 4 ใช้กีบเท้าตะกุยหญ้าและดินร่วน ทำลั่นห้อยออกมา ทำให้ท้องพองขึ้นถ่ายอุจจาระและปัสสาวะออกมา และกลั่นลมหายใจไว้ แต่ปรากฏว่า ยังมีหลานที่ไม่เชื่อฟังสุดท้ายเขาก็เป็นผู้นำตัวเองไปสู่ความตาย

จากทั้ง 3 เรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าพระโพธิสัตว์จะเสวยพระชาติเป็นใคร และมีบทบาทใดในครอบครัว พระโพธิสัตว์ยังคงยึดมั่นที่จะให้ “ปัญญา” หรือ ไขสิ่งที่ยังไม่รู้แก่ผู้เป็นญาติมิตรโดยไม่รีรอ

4. สรุป

จากผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่า เมื่อผู้อ่านมีความเชื่อตรงกันว่า พระโพธิสัตว์คือ อดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่ยังบำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้ สิ่งทีคาดหวังว่าจะได้พบในอรรถกถาชาดกแต่ละเรื่องก็คือ “คุณธรรมความดี” (บารมี) ที่พระโพธิสัตว์ได้แสดงไว้ในแต่ละชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ “พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดและมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของครอบครัว” ไม่ว่าจะเป็นฐานะบิดา บุตร สามิ พี่ และอื่นๆ จึงน่าจะมีส่วนกำหนดในการแสดงคุณธรรมเช่นกัน จากการวิเคราะห์ได้ผลสรุปที่ค่อนข้างชัดเจนว่าในบทบาทของบิดา พระโพธิสัตว์คือ ผู้มี “เมตตา” และพร้อมที่จะให้ “ปัญญา” แก่บุตรเสมอ, ในบทบาทของบุตร พระโพธิสัตว์ก็อยู่ในฐานะ “อภิตตบุตร” ผู้เปี่ยมด้วย “ธรรม” มี “เมตตา” เลี้ยงดูบิดมารดาด้วยความกตัญญู รวมทั้งให้สติ และ “ปัญญา” ยามบิดามารดาทำสิ่งที่ผิดพลาด หรือเป็นไปเพราะความเขลา ทั้งนี้แม้บางพระชาติพระโพธิสัตว์จะอยู่ในฐานะบุตรผู้ถูกทารุณกรรมโดยบิดา ก็ยังคงแสดงให้เห็นการพยายามละโทษะ, อภัย และใช้ขันติสู้กับความเจ็บปวดจากการถูกทรมาน และแม้ท้ายที่สุดแล้วจะต้องจบชีวิตลงก็ไม่พบการผูกใจเจ็บจากพระโพธิสัตว์แม้แต่หน่อย ในบทบาทสามิ คุณธรรมที่ปรากฏชัดที่สุด คือ “ความเมตตา” “อภัย” และ “ให้โอกาส” แม้จะต้องพบเจอกับภรรยาผู้มี “ธรรม” เสมอกัน ภรรยาที่ฟังสอนได้ หรือภรรยาผู้ทุศีล โดยเฉพาะภรรยาประเภทหลัง พบว่าพระโพธิสัตว์มักจะให้อภัย ไม่ฆ่า ทว่าก็ไม่ให้โอกาสกลับมาใช้ชีวิตคู่ร่วมกันอีกครั้ง และข้อที่นำสังเกตประการหนึ่งคือ การได้ประสบพบเจอกับบรรดาภรรยาผู้ทุศีล ไร้ความซื่อสัตย์ มักมากในกามทั้งหลาย กลับช่วยให้พระโพธิสัตว์เกิดดวงตาเห็นธรรมว่า “มาตุคาม เป็นภัยอันใหญ่หลวงของสัตว์บริสุทธ” ได้เร็วขึ้น ส่งผลให้สามารถตัด “บ่วง” ทางโลกอันเกิดแต่บุตร และภรรยา ก้าวสู่หนทางแห่งเนกขัมมะได้อย่างไร้ข้อผูกมัด ในบทบาทพี่ คุณธรรมที่ปรากฏชัดคือ พี่ชายที่ “เมตตา” พี่ชายผู้ให้ “ปัญญา” แก่น้อง และพี่ชายผู้ “อภัย” และ “ให้โอกาส” เมื่อน้องทำสิ่งที่ผิดพลาดในชีวิตเพราะความเขลา ดื้อรั้น หรืออาจไม่รู้ แม้ในบทบาทของลุง ผู้กอบปรีย์ด้วยวิญญู และคุณวิญญูก็ฟังให้ “ปัญญา” แก่ลูกหลาน หรือในฐานะหลาน ที่เป็นบัณฑิตผู้มีปัญญาก็ไม่รอช้าที่จะช่วยให้ญาติสามารถก้าวพ้นจากห้วงทุกข์นานาในชีวิตได้

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของอรรถกถาชาดก โดยตัดส่วนที่เป็นปัจจุบัน วัตถุ และประชุมชาดกออกไป รวมทั้งหากไม่มองว่าตัวละครเอกของเรื่อง คือ

“พระโพธิสัตว์” เห็นได้ว่า คุณธรรมที่ตัวละครเอกแสดงออกมาแต่ละเรื่องหรือแต่ละชาติ ล้วนเป็นคุณธรรมที่ไม่อาจจำเพาะว่าผู้ที่เป็นพระโพธิสัตว์เท่านั้นจะพึงแสดงได้ โดยเฉพาะคุณธรรมที่สมาชิกครอบครัวพึงสงเคราะห์แก่กัน ไม่ว่าจะเป็น “บิดา” พึงสงเคราะห์ “บุตร” “บุตร” พึงสงเคราะห์ “บิดามารดา” “สามี” พึงสงเคราะห์ “ภรรยา” “พี่” พึงสงเคราะห์ “น้อง” และ “ญาติ” พึงสงเคราะห์ “ญาติ” แต่เมื่อมองในฐานะที่เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า และมองการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติเหมือนการบำเพ็ญบารมี ในฐานะผู้เกิดมาเพื่อสั่งสมและเต็มเต็มบารมีให้ตนเอง ก็ทำให้ได้ข้อสรุปว่า *ผู้ทรงไว้ซึ่ง “คุณธรรม” เท่านั้นจึงจะนำพาตน และครอบครัวสู่ความผาสุกได้* และทุกบทบาทที่ได้รับในฐานะสมาชิกครอบครัว นอกจากแสดงให้เห็น “เมตตา” อันเป็นความปรารถนาดีที่จะให้บุคคลอื่นเป็นที่รักก้าวพ้นจากห้วงทุกข์และประสบแต่ความสุขแล้ว ยังช่วยให้คนในครอบครัวเกิดดวงตาเห็นธรรม โดยการใช้ “ปัญญา” มาสร้างประโยชน์แก่สมาชิกครอบครัว เพื่อให้พวกเขาได้พบแสงสว่างในชีวิตผ่านข้อคิด คำสอน และการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง

เอกสารอ้างอิง

- เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2524). **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2524). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน**. วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2546). **โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิสิทธิ์ กอบบุญ. (2552). “การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้สังเกตการณ์.” ใน **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2552.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2525). พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2525). พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์ อทจ.จำกัด.

ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา. (2543). วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. 2524. ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการ
 รังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
 ดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.

เว็บไซต์

วรรณทอง. [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ: 1 มีนาคม 2558. จาก

<http://www.font.com/forum/index.php?topic>

องคัพยพ. [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ: 1 มีนาคม 2558. จาก

<http://guru.google.co.th/guru/thread?tid>

ทิศทั้ง 6 ในทางพระพุทธศาสนา. [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ: 1 มีนาคม 2558. จาก

<http://www.happy4night.com>